

KARL RUMOR-AST

PALAVA PÄIKESE JA FANAATILISE USU MAAL

I OSA. — TSEILON

K^o/Ü. „LOODUS“, TARTUS

H. 11. 288.

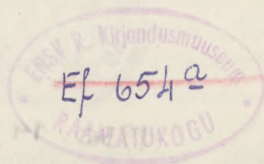
Karl Ast rikša kalessis.

Karl Rumor-Ast

Palava päikese ja fanaatilise usu maal

Reisukirjad Tseilonist ja Indiast

I osa. — Tseilon

119099

K^oÜ. „Loodus“, Tartus
1930

1930: 1412

I. TEEL.

Märkisin oma päevaraamatusse: 2. märts 1930. a. Täna lahkume Punasest merest. Siit peale läheb sõit kagu suunas. Kuue päeva vältel peab laev võitma Adeni lahe ja suure tüki India ookeanist, nimelt selle osa, mida hüütakse Araabia mereks. Siis tervitab meid Tseiloni rand.

Astudes hommiku vara laevalaele, leidsin vihmase ilma ja tiheda udu. Haruldane on see siin ja tuletab tahtmatult meelde septembriilmu Eestis. Aga õhk, mis lööb näkku, ja tuul, mis libiseb kõrvust mööda, tuleks otsekuul palavast aurusaunast. Kraadiklaas keskmise lae vaheseinal märgib 52° C. Rinnal on kitsas ja ta vajaks rohkem ruumi. Värskenduseks ning tujutõstmiseks läheks tarvis tugevat sõõmu külma, karastavat õhku. Siin seda küll ei ole. Soe aur tungib kõikjalt inimese olemusse, ummistab ta hingamise, suigutab ja loiutab ta tahte.

Sumadanid kabiinis olid hommikul kaetud tiheda veepiserdusega. Pühkisin ja puhastasin neid, aga vist oli see asjatu töö. Kui nende metall-osad seni pole roostetanud, siis roostetavad nad nüüd. Villastele riieteile kipub hallitus külge. Hoidsin Londonis viit naela: ei raatsinud osta metalliga vooderdatud sumadani, mis kaitses asju röske õhuga kokku puutumast. Nüüd kahetsen.

Laevalaad, muidu nii piinlikult puhtad, kihisevad täna väikestest rohelistest loomakestest: rohutirtsud! Imestume käsi kokku lüües. Nad ronivad ja hüppavad

ning teevad asjatuid katseid lendu tõusta. Arvatavasti algasid nad harilikku röövteekonda võrdlemisi lähedasest Somali rannast, sattusid udu ja vihma kätte ning maabusid elupäästmiseks laevalagedele. Nii siis: merihädalised tundmatutest rohtlatest ja mägedest. Palava Aafrika meeldetuletus külmalt põhjamaalt saabunud reisijatele. Kehakaalult ja -pikkuselt ületavad nad ainult vähe meie maa suuremaid rohutirtse, tiivad aga on nendel hästi arenenud ja lõualuud otsekui hobusel. Madrused ei tunne nende vastu halastust: vehivad luudade ning harjadega, püüdes tõrjuda omavolilisi külastajaid merre tagasi. Nad põgenevad, lendlevad pisut ning laskuvad jälle. Kuhu olekski neil minna mujale, kui surma, selles uduauruses, läbipaistmatult hallis meres?

Pühapäev. Neljanda lae otsmisele rõdule ilmub valges vestis madrus, haarab kellanööri ja hakkab helistama. Pikkamisi, mõõdetud vaheaegadega. See on esimese klassi madrus. Rõdu, kus ta seisab, asuks otsekui kahe maailma vahel: siin asjalik ning lihtne kolmas klass, seal — luksuslikult möbleeritud salongid ja kabiinid esimese klassi reisijatele. Pühapäeval lõhutakse üürikeseks ajaks vahesein: palvetund inimeste rahuks ja Jumala kiituseks. Kõik, kes vajavad oma hingele seda kosutust, kogunevad nüüd saali. Õhtul mängib sealsamas tantsumuusika ja pauguvad šampanjapudelite korgid, kuid see ei keela hädumast neid, kelle süda loomu poolest juba sarnaneb sula vöiga.

Kellahelinalle neljandalt laelt vastavad samasugused aeglased löögid kolmanda klassi backboard'ilt. Kellalööjad ei näe teineteist, vaid reguleerivad kokkukõla kuulmise järele. Siin toon madalam, seal kõrgem: kokku annab see soovitud illusiooni vaiksest maakirikust ja selle üksildasest kellamehest, kes vahtides kaudu torniluukide näeb juba kaugelt lähenevat jalakäijaid ning vankritelsõitjaid, — kõigil ühine siht. Kurb on see kuidagi, liiga pidemetu ja abitu sel võhivõõral merel.

Vahepeal hakkavad udus paistma tumedad külmud. Nad ilmuvad korraga nii paremale kui vasemale käele. Udupalakad rebenevad mitmeks tükiks. Maailm oleks otsekui mitmekujulistest fragmentidest kokku liidetud. Mööduvad teravad tipud, järsud kaljurahnud, äkilised kiviseinad. Kõik see tunnistab Bab-el-Mandebi merekitsuse lähenemist. Paljad ning tühjad kaljuharjad, mis reastuvad meist vasemal, on ristitud „kaheteistkümneks apostliks“. Seal ei asu inimesi: harvakult vaid randub seal mõni kalameeste paat.

Merekitsus ise moodustub Perimi saare ja Aafrika ranna vahelisest veekogust, mis umbes 15 km lai. Juba mäetippude koonusetaoline kuju ja nende pruunikas värv näitab, et niihästi Perimi saar kui ka lähem rannik kuulub vulkaaniliste moodustiste hulka. Binokkel avastab vaatele mitmed kustunud kraatrid. Saarel asub raadiojaam ja seisab kümmekond kasarmuilmega hoonet.

Udu otsekui pühitakse minema. Adeni lahe veeväljale sõidame heledas päikesevalguses. Laeval algab harilik argipäev. Esmajoones seatakse sporditarbed korda. Reisijad on jagatud rühmadesse ja iga rühm võimleb iseajal. Juhataja ja selle abi ei saagi muud, kui hüüda ruuporisse võimlejate nimesid. Mind tüütab see. Kuhu ka ei istuks, mida ei teeks — ikka pead kuulma mõnd missi või misterit faga otsitavat.

Võimlemine ise koostub tühiseist lastemängudest, ainult esimene klass omab korralikku tennisevälja. Meil loobitakse rõngaid posti otsa ja ämbritesse, veeretatakse rattaid mööda laevalage, pillutakse ümmargusi liivakotikesi nummerdatud laudadele, mängitakse käsipalli ja muud säärast tühjafähja. Enamasti iga päev peetakse rühmadevahelisi võistlusi, mille tulemus söögisaalis lõunajal teada antakse (ikka jälle ruupori abil). Inglise on küllalt naiivne, et tunda selle üle rõõmu ja plaksutada iga väljajagatava auhinna puhul käsi. Ikka: „Cheery!“ ja „Cheery!“ Kahtlemata pakub see pikal

meresõidul omajagu vaheldust; üldiselt poleks asja selle vastu vaielda, kui sportimine teisi reisijaid ei segaks. Meil aga kujunes lugu nii, et kõige parem ning avaram lagi hommikust õhtuni sportlaste okupatsiooni pidi salima.

Muudest lõbudest, mida „Orient Line“ oma reisi-jatele püüab pakkuda, oleks nimetada tantsu, muusikat ja kino. Alul oligi ainult tants. Aga mida soojemaks muutus ilm, seda sahtlipoolsemaks jäi jalakeerutus. Mis sa ikka tantsid, kui higi iseendast juba ojana ihu niisutab! Kord tehti ühislaulu ja ühismänge. Läksid igavalt ja apaatselt. Mulle oli see siiski huvitav, sest polnud kunagi varem kuulnud harilikke inglise rahvalaule. Nad õieti sarnanevad saksa omadega. Ka Eestis tuntud viisikestel lauldi mitu laulu. Omapäraseks inglise kombeks tuleb lugeda riigihümni laulmist või mängimist iga olengu lõpul. Ei ole mõeldav ükski teatrietendus ega ükski kino-seanss ilma selleta. Ka laeval peeti samast kombest täpsalt kinni. Nii pea kui tants või ühismäng lõpul, kõlas paratamatult „God save the king“. Tundub küll enamasti hümn profaneerimisena, aga mine tea: ehk mõjub ometi kasvatavalt.

Minule meeldis kino. Ekraan — lihtne pala puldanit — oli tõmmatud mastide vahele. Tuul hõljutab seda edasi-tagasi, ilma et takistaks vaatamist. Ise lamad mugaval leentoolil, suitsetad paberossi. Peas ei ole ühtki mõtet. Öine õhk poeb mõnusalt põue. Taevas sädeleb kümme tuhat tähte, üks kaunim kui teine. Unustad paratamatult kõik rannad ning mandrid. Elad vaid silmapilgu suggestioonile. Ja kui siis lõppeks tõused ning sammud murefult kabiini poole, — on rahu ja uni kindlustatud. Ei maksa kõik kassikuld mitte midagi Jumala maailma kõrval. — —

Viimast korda nägime maad, kui lahkusime Adeni lahest ja suundusime ookeani. Aafrika rand mustade mägedega tuli õige lähedale. See on kuulus Guardafui

maanina: kooliraamatutest küllalt tuubitud, silmaga nägin esmakordselt. Ei paku midagi iseäralikku: ikka tühi ja paljas nagu kõik rannad sel teel. Alates Londonist, oleme juba harjunud teadmise, et iga maapala, mis läheneb silmale, kujutab endast vaid kivimägesid. Erandiks oli palake Aafrika kallast Port-Saidi juures: seal venib kõrvelagendik nii kaugele kui silmal püsi. Saared läbisõidetud meredes tõusevad eranditult jõhker-kaljuselt ja kivi on ainus element, mis lisandub aeg-ajalt mõõtnatuile veemassidele.

Nüüd haarab ookean meid oma hõlma. Ei ole enam kajakaid ega ühtki muud lindu. Vesi ja taevas. Päike tõuseb mikroskoopilisest veetolmust, veereb ikka kõrgemale ning kõrgemale, rändab otse üle pea — suur hõõguv tulipall — ja hakkab siis sama pikkamisi vajuma, kadudes uuesti laudtasasesse vette. Harvakult tuleb vastu mõni laev. Harva näeme sulpsavat mõnd kala. Kahel puhul purskasid vaalad veejugasid taeva poole, näitasid oma tumehahkjaid selgi ja kadusid. Siis jälle oleks kui pisike torpeedo lõhkenud: hall vahusammas kerkib sinisele veele. Lähemal hetkel välgatab päikese käes suur süstikukujuline loom meetrit poolteist merepinnast kõrgemal; kavatseks otsekui lendu tõusta, kuid vajub tagasi märga voodisse. See on manitsus tähelepanu teritamiseks, sest peatselt lõhkeb veel teisigi torpeedosid ning iga veesamba kohale tõuseb tore, elastiline loom. Madrused ütleavad, need olevat hulkuvad haid, aga ma ei ole kindel, kas maksab seda juttu uskuda.

Ohtul võtab laevas flirtimine ülivõimu enda kätte. Kõik kõrvalisemad kohad on küllalt head selleks, et pigistada küljed kokku, kaelustada tundidekaupa ja suruda huuled kokku suudlusteks. Inglased — pärit enamasti suurlinnadest, kui mitte otse Londonist — ei näe suudluses veel suuremat kuritegu, kuigi see pealtvaatajate silma all sünniks. Kodus teevad nad samuti: kaelustavad igal pool — treppidel, pinkidel, kinodes, kirikus

ja trammideski. Kuidas võiksid nad olla suudlemata laeval?!

Mõned preilid käivad sülest sülle: täna sakslane, homme inglane, kolmandal päeval rumeenlane, sest tänu taevale — mehi leidub meil igast rahvusest ja miks ei peaks üks vapper plika kõiki neid läbi proovima. Nad külastavad ka kabiine, sest võrgutajaid leidub kõikjal — isegi paradiisis, miks siis mitte suures reisijatelaevas, mis oma mõõtnetelt kahtlemata ületab kuulsusrikka Noa laeva. Teised daamid vaatavad neile pisut viltu; vahest on neil ka õigust selleks.

Kaasreisijate keskel äratab tähelepanu päratu pikk sakslane, noor ja sihvakas, ametilt viiulikunstnik, kes sõidab Austraaliasse looma endale tulevikku. Sain temaga heaks tuttavaks ja tema kaudu ühe hispaania päritoluga inglise prouaga, kes reisib, nagu minagi, Colombosse. Omalt poolt tõmbasin tutvuskonda pikapatsilise eesti preili, kes hoolimata noorusest ja vähestest kogemustest — ehk võib-olla just selle tõttu — tahab kinnitada saatuse Sydney sadamas. Püüame olla neljakesi head sõbrad.

Õhtul võtab sakslane viiuli — on näha, kui väga ta seda pilli armastab, — seab enda poosi ja mängib meile sentimentaalseid saksa viise. Teame küll, et ta kunst neil õhtutel kuulub vaid eksootilisele prouale, aga keegi ei saa takistada meid istumast võõral reeserval ning sõitmast kaasa. Ilus ja avatlev on see pealegi, kui mõelda, et vasemal pool meist venivad Araabia mere laiad palakad, paremal aga õõtsub ookean otsatult, otsatult. Kümned tuhanded kilomeetrid välivett, aga selle keskel nõrk pähklikooruke, laev, ja — viiul, mis oma igatsustega loob uue mere, uue unistuste maailma. Kunst ongi selle poolest avatlev, et ta mitte millestki loob midagi, loob lõpmatu palju, loob lõpmatuid õhulosse.

Aja hilinedes lahkun reisisõpradest. Tahan olla üksi. Flirti ja muusikat saab igal pool, ookeaniöid — vaid mõ-

ned korrad elus. Istun ülemisel lael, naudin liikumist. Näib nagu ei sõidakski laev, vaid nagu hoovaks vesi meist vahutades mööda. Eemal virvendab tähtede helk mere süsimustas peeglis. Laeva taga pühib nõialuud kulda ja hõbedat. Imelikud pallid, kord nagu tulikerad kollaka kumaga, siis jälle nagu sinkjad leegid salapäraselt lõukalt, keerlevad ning kummitavad, ilma et neid

Reisikaaslasi „Orontesel“.

korrakski kauemalt saaks jälgida. Järjest on nad liikvel, muudavad silmapilkselt karva ning kuju. Neist kõrval keerleb samal ajal heledaid laiike, tõustes, vajudes, tärgates, kustudes. Viirastub ja viirastub alalõpmata; polekski nagu ilmsi, polekski nagu reaalne. Uinudes ookean näeb und ja suggereerib inimestelegi oma nägemusi.

Ülal, kuhu osutavad mastide tumedad tipud, asub teine ookean, kummuli üle looduse. Seal sireleb Linnutee nagu õrn siid. Tuhandete tähtede keskel köidab tähelepanu nelja tähe kiirgav sagar, mida kutsutakse Lõuna Ristiks. Kolm tähte kuuluvad heleduselt esmajärguliste

hulka, neljas on abitum ja tuhmim. Nende asetus vastab tõesti risti neljale liitosale ning kristlane-reisija võib kujutella, nagu sõidaks ta lunastava sümboli kaitse all.

Rahvad, kelle maadele ja meredele paistab see kummaline tähesagar, ei tunnusta kristlust ega näe risti märgis midagi pühalikku. Neil on teised sümbolid ja teised kujutelmad. Kes ütleb, et halvemad meie omadest? Öelda ju võiks, ent tõestada ealeski mitte. Elu ei veetlekski enam, kui poleks tal tuhandet kuju ja meeoleolu; ookean polekski ookean, kui ta ei ulatuks randadest randadeni — igal pool uued lained, uus tuul, uus ilu.

II. INDIA HETKI LINNULENNULT.

Seni kui tõuseb päike ookeanimadalikult ja rändab hõõguva tulipallina üle taeva, seni kui sädelevad tähed lõpmatu veevälja kohal, kuni jätkab laev oma igavat teekonda läänest idasse, — katsume tutvuda nappide joonte varal tolle maaga, mida kutsutakse Indiaks.

Juba see sõna ise äratas meis hulga ebaharilikke kujutelmi. India — imedemaa. Fakiirid ja madudetaltjutajad. Euroopale tundmata kunstid ja nõidused. Eksootiline maa ja salapärase rahvas. Ühel pool rikkalikud looduseannid, teisel — kurikavalad ning kardetavad kiskjad. Templid valgete elevantidega ja preestrid nõiateadustega.

Kõik see on olemas, kuid ainult — üleskrvitud kujutluses. Tõelikult ei leia me seal vist rohkem imesid, kui mujalgi maailmas. Imede ring jääb kahjuks iga päevaga kitsamaks. Imede loomus sarnaneb lumega: nagu lumi sulab päikeses, nii sulavad imed teaduse valguses. Kuigi peaks leiduma veel asju, mis meile kummitusena paistavad, siis tähendab see ainult seda, et me pole läbenud nende asjadega lähemalt tutvuda.

Aga et India elunähted meie omadest nii mõneski suhtes põhjalikult erinevad, et seal sunnitud oleme igal sammul säärase mõistete, eluviiside, kommete ja talitustega kokku puutuma, mis meis võõrastust, arusamatust ja üllatust äratavad, see on muidugi vastuvaidlematu tõde. See tuleb erinevast arenemisest, mis kestnud juba aastatuhandeid.

Nüüd, mil pikadki vahemaad on hõlpsasti ületavad, mil kõik rahvad on kistud rahvusvahelisse suhtlemisse nii majanduslikult kui poliitiliselt, mil raadio viib sekundi vältel tarvilikud teated ühelt maakera servalt teisele, mil raamatute ja ajalehtede varal toimub alaline mõttevahetus lahusasuvate inimhulkade vahel, — nüüd sammub inimkonna arenemine enam-vähem ühiste eesmärkide poole ja ühiste fähiste juhtimisel.

Vanasti nõudis juba lühike reis Tartust Riiga palju vaeva ja aega. Liiklemisvahendid olid viletsad, mõtete vahetamine raskendatud. Loomulikult pidi noil ajal iga nurk ning kolk arenema omal käel ja omaette, sest suhtlemine inimeste vahel piirdus lähema ümbruskonnaga. Leiame praegugi oma kodumaal mõningaid saari ja muid kolgataguseid, kus inimeste elujärg ja vaimline tasapind tunduvalt erinevad eesti keskmisest kultuurinivoost. Mis arvata siis Indiast või mõnest muust kaugemast meretagusest maast!

Aurulaevade leiutamiseni ja selle kannul kõndiva sõjalise ning majandusliku pealetungini polnud Euroopa ja India vahel õieti mingit suhtlemist. Kuigi rassiline põlvnemine oleks olnud ühistelt ürgidudelt, nagu seda indogermaani tõugude kohta oletada tohime, siis sündis nende rahvaste vaimline ja majanduslik looming ometi sedavõrt erinevates tingimustes, et ühistest saavutistest ainult kõige üldisemas mõttes juttu tohiks olla.

Ime ei ole mitte see, et meie usulised, kõlblised, eetilised ja esteetilised mõisted suuresti erinevad, vaid palju rohkem peaksime imestuma, et ainelistel olukordade kiuste — erinev kliima, erinev asetus — üldine arenemisjoon siiski paljusid ühiseid kokkupuutepunkte on suutnud säilitada. Isegi usulistest mõistetest, kui vaadelda neid eelarvamusteta, avastub hulk ühiseid lähtekohti.

Sattudes võõrastesse maadesse ja olles asetatud võõrastesse olukordadesse, ei tohi me neid kohapealseid

eluavaldusi, mis meile ebameeldivatena esinevad, mille vastu meie harjumused ja tunded tõrguvad, üleolemise ja hukkamõistmisega hinnata. Subjektiivne hinnang pole üldse veel hinnang. Meie jõud peab kuluma asjade tundmaõppimiseks ja nende mõistapüüdmiseks. Ainult siis on tulu inimesele sellest suurest õnnest ja naudingust, mida pakub kaugete maade külastamine.

India suhtes tuleb meil eeskätt varna heita see üldiselt juurdunud arvamus, nagu kujutaks India enesest mingit kultuurilist ja majanduslikku tervikut. Samuti nagu pole ühist Euroopat, nii ei ole ka ühist Indiat. Too maa, mida kutsutakse Indiaks, kujutab endast pigemini iseseisvat maailmaosa mitmekesise looduse, rahva ja kultuuriga, kui teatud tervikut riiklikus ja rahvuskultuurilises mõttes. Politiliselt on küll India mahutatud Briti suurriigi valitsemisvõimu alla, aga see asjaolu ei märgi veel mingit seismist ühtlust. See on vaid väline koor, mille kestuse kohta ei saa võtta keegi jäädavat patenti.

Paradoksaalselt küll, ent ometi väga õieti lausub Sir John Strachey: „Esimene asi, mida India puhul peame õppima, on teadmine, et säärast maad olemaski pole.“ Ta tahab sellega öelda, et oleks lubamatu ning asjatu India kohta üldistavaid arvamusi avaldada ja kogu Indiat ühise mõõdupuuga mõõta. Kellelegi ei satu pähe otsustada Euroopa üle mõne üksiku riigi järele, aga India suhtes tehakse seda alatasa. Ometi on Euroopa nii kultuuriliselt, majanduslikult, pindalaliselt kui ka rahvuslikult palju ühtlasem, palju tervikulisem kui India.

Kõige pealt tuletame meelde, et India maa-ala on sama suur, kui Euroopagi oma ilma Venemaata. Ta ulatub rohkesti üle kahekümne kaheksa laiuse- ja üle neljakümne pikkusekraadi. Sel hiigla maa-alal asub 320 miljonit inimest mitmekesise kultuuri ning minevikuga. Nad kõnelevad 130 erimurrakut, mis jagunevad

kuude täitsa iseseisvasse keelevalda. Samal maal ja samade kirjude rahvaste peres kummardatakse kuut suurt usku, mis omavahel noaterani riius. Paljude sõdade ning teiste verevalamiste põhjustajaiks olid peale majanduslike huvid just usulis-ideelised motiivid.

Sama mitmekesine, nagu ta elanikkude koosseis, on ka India majanduselu. Leiame seal loendamatu ametiliikide hulga — hiigla suure astmestiku elukutseid, mis algavad nomaadist-karjakasvatajast ning röövlist-mägi-mehest ja lõpevad kõrgema astronoomia ning abstraktsema filosoofia õppetoolidega. Sel maal leidub inimesi, kes oma arenemises inimahvist pole jõudnud palju kaugemale (näit. Tseiloni vedda'd); aga sealsamas paistavad meile silma sedavõrt haritud pead, et vana Euroopa sunnitud on kaua otsima, enne kui ta neile väärilise vastu suudab seada. Ühel pool primitiivne amb ja sõjanui, teisel — ülevamad tehnilised saavutised. Hindulane Djagadis Bose konstrueeris ajamõõtja, mis märgib tuhandendik-sekundilise täpsuse. Kuid samal maal tarvatakse ikka veel primitiivseimat harkatra, mille ette mõnes maanurgas rakendatakse orje; mõned mahajäänud rahvakillukesed ei ole veel niigi kaugele jõudnud, et tunda arvusid üle kümne.

Suurem osa inimesi Indias elatub põllutööst: nimelt 219 miljonit ehk 72%. Nad asuvad külades ja pisketes alevites. Osa neist harrastab kõrvaltöona käsitööd, aga milline protsent — selle kohta ei anna statistika vastust. Linnade poolest on India vaene. Tõsi küll, ta idakaldas asub säärane hiiglane, kui Calcutta, mis on suurimaid linnu Briti ilmariigis peale Londoni; ka Bombay kuulub miljoni elanikuga linnade hulka, kuid see ei muuda veel asja. Üldiselt on India õige vaene linnade poolest. Suurtööstus seisab alles arenemisjärgus; ega siis Inglismaa asjata ei vea iga aasta Indiasse ligi kolme miljoni kilomeetri pikkuselt puuvillakangaid,

kuigi puuvill, mida inglise vabrikud nende kangaste jaoks tarvitavad, enamasti Indiast enesest tuleb.

Kliimaliselt esitab India üldiselt väga palavat maad. Kuid see ei ütle veel midagi tõelikkude kliimaolude kohta. Nagu kõiges muuski, nii valitseb ka siin otse kujuteldamatu mitmekesidus. Võrreldes näiteks Assami ülivihmarikast kliimat Induse jõe taguste kõrvemaade kliimaga, leiame ühel pool triiphooneliselt lämmatava õhustiku, kuna teisel aastatekaupa tilka vihma ei nähta ja hommikune kastegi imetlust äratav. Kuna Assamis, Bengaalias ja paljudes mereäärsetes maakohtades loodus ürgmetsi sigitab, milles puud ja liaanid läbipäästamatuteks müürideks põimuvad, valitseb kõrbedes ja suuremal osal Dekhani poolsaarel sigitamatu kivi, liiv ja savipaagane kiltmaa. Assamis ja Bengaalias leidub paiku, kus aastane sademetehulk tõuseb üle üheteistkümneme. Djhatputis selle vastu ei ületa see kunagi 75 mm.

On ju päris arusaadav, et rahvaste kultuur sellisel vastuoksuste maal ühise mustri järele ei saanud kujuneda. Kui keegi katsuks näiteks Beludžistani piiriäärsete mägede elukutselise röövli hingelaadi ja maailmasuhtumist võrrelda Tseiloni põlise kultuurrahva — singaleeside — omaga, siis satuks ta oma targutamisega lausa rappa.

Nagu nimetatud, kõneldakse Indias 130 keelt. Üks suurimaid keeli on siiski hindu oma. See valitseb viies Briti-India provintsis ja kahes pärismaalaste riikide rühmas. Kesk-provintsid — Beraris ja teistes — kõneldakse hindu keele kõrval veel kaheksat muud laialt levinud keelt. Assami Paabeli torn oleks võrreldav suure džungliga. Bengali ning assami keele kõrval, mida räägib elanikkude enamus, kodustusid seal aja jooksul tervelt 98 mitmekesist pisemat keelt ning murrakut. Kuna Euroopas keelte piirkond enam-vähemgi kas riiklikkudele või administratiivsetele piirjoontele vastab, on India segakeeli kõnelevad rahvad paisatud enamasti ühisesse patta. Siin ei suudeta parema tahtmisegi juures tõmmata

etnograafilisi piirjooni. Valitsemise hõlpsuse mõttes ja erirahvaste ühispüüete halvamiseks on inglased pealegi meelega püüdnud jagada suuremaid rahvaid administratiivse kuuluvuse suhtes kahte ning kolme ossa. Vana põhimõte: *divide et impera*.

Politiline olukord ja suhe keskvõimuga on igas provintsis ja riigis enam-vähem isesugune. Peab olema asjatundja, et selles virr-varris vähegi orienteeruda. Nende ridade autoril puudub kahjuks see asjatundlikkus, nagu 99⁰/₀-l turistidest üldse. Ma ei mõtlegi, et suudaksin öelda India kohta uue sõna. Mis mõistab keskpärane eurooplane sel kirjul maal? Kuidas jaksaks ta tungida keeli oskamata ning olusid tundmata pärisrahvaste hingeolu mõistmiseni? Kuidas saaks ta hinnata õiglaselt ja erapooletult näiteks kastide mõtet ja kastivaimu?

Jäägu see katsegi kõrvale. Tahan vaid vaadelda ja pajatada sellest, mis mulle kiirel läbisõidul maa välistest kujust ning elust silma satub. Paratamatult kipub siingi subjektiivne nägemisoskus, nägemisvõime esitavat pilti moonutama, aga ma püüan jõudumööda objektiivne ning õiglane olla.

Minu teekond viib mind kõige pealt Tseilonisse. See saar asub teadupärast India lõunapoolseimas tipus, ainult mõni kraad ekvaatorist põhja pool. Vaadates kaardilt, näeme Tseilonit omavat suure pirni kuju: põhjapoolne ots terav, lõunapoolne — lai ja ümmargune. Ei ole mingit kahtlust, et ta kord kuulus Dekhani poolsaare külge, ehkki singaleeside muinaslugu vastupidist tõendab. Saare ühendus mandriga on veel praegugi jälgitav, nimelt põhjas n. n. Aadama Silla juures. Seal on tarvis vaid pisut kunstlikult kaasa aidata, ehitada mõned sillad, täita mõned loigud, ning raudteeühendus Indiaga võib toimuda takistamatult. Pisikeste saarte ja madalikkude kett on otseku'i kõdunev vars, mille varal Tseiloni saar ripub suure pirnina India küljes.

Politiiliselt seisab Tseilon väljaspool üldist India maade kompleksi. Ta ei kuulu n. n. India Kuningriigi külge, vaid on jäänud algusest peale (1815) Inglise „krooni maaks“. Teda valitsetakse otseselt Londonist. Kõrgeimaks riigivõimu kandjaks saarel on kuninga poolt valitsuse ettepanekul määratud kuberner. Selle juures asub nõuandev parlament, mille liikmed osalt määratud, osalt valitavad. Niihästi määramise kui ka valimise juures peetakse silmas rahvusi ja seisusi. Rahvaesinduseks ei ole see nõukogu mingil määral, ka ta võimupiir on enam kui tühine, aga mingit häält ta vahetevahel siiski tõstab ja tema arvamusi pannakse Londonis tähele.

Administratiivselt jaguneb saar kuude ossa (maakonda) ja iga osa eesotsas seisab keskvalitsuse agent, alludes otseselt saare kubernerile. Peale selle on veel kohapealsed omavalitsuseasutised pärismaalastest küla-, alevi- ning ringkonnavanematega. Demokraatlik meelsus tõstab saarel järjest enam pead, kuid demokraatlikku korda tuleb veel kaua oodata. Vaadeldes kohapealseid olusid ja pidades meeles saare minevikku, on kerge jõuda äratundmisele, et Tseiloni saatus ei olene mitte India mandri tulevikust. Tseilon sammub iseseisvat rada ja loob iseenda ajalugu.

Looduslikult peetakse Tseiloni saart kauneimaks maakeral. Inglise kirjanikud nimetavad teda „kalliskiviks kuninga kroonis“. Saksa autor Guenther, samuti John Hagenbeck (mõlemad on asunud pikemat aega saarel), kutsuvad Tseilonit „troopiliseks paradiisiks“, millega ei ole kõrvutada teist väärilist. Saar näib selle ülistuse tõepoolest ära teenivat. Siin valitseb peaaegu aasta läbi ühtlane pehme kliima. Vahe talise ja suvise temperatuuri vahel ei ületa 5° C. Sademed on jaotatud ühtlaselt, välja arvatud kõige põhjapoolsem saareosa, mis kujutab endast džunglimadalikku ja kannatab kuivuse all.

Võrreldes India mandriga omab Tseilon kõiki mõel-

davaid paremusi. Aasta läbi õitseb ning lobbab Tseiloni loodus. Riis annab kaks, paiguti koguni kolm lõikust aastas. Kookospalmid ulatavad oma vilja igal ajal ja igal pool. Fruktide rohkus üllatab mitmekesisuse ning maitsvusega. Majandusliku tähtsuse mõttes väärivad nende keskel peamist hindamist kookospähklid, banaanid, melonid ja leivapuu viljad. Peaks riis ebaõnnestuma, mida Tseilonis küll väga harva juhtub, siis toidab see jumalik saar oma lapsi puu- ja aedviljadega. Juba metsikult kasvavate fruktide hulk on nii suur, et elanikud nälga ei jääks.

Saare ilu tõstab tema mäGINE maastik. Kogu Tseilon, välja arvatud mereäärsed ribad ja põhjapoolne džungel, koostub loendamatult mägedest ja orgudest, kus vulisevad ojad, jõed, kärestikud ja kaskaadid. Kõrgemad ahelikud ning tipud koonduvad kesksaarel. Seal tõuseb muu seas koonusekujuline Aadama mägi (*Adam's Peak*) oma pilvedesse peidetud peaga 7420 jalga üle merepinna. See on pühapägi mitte üksnes Tseiloni rahvastele, vaid ka suurtele inimhulkadele India mandril. Niihästi buddistid kui hinduusulised tunnevad müstilist aukartust Aadama mäe ees.

Teine tipp, nimega Pidurutalagala, samas ümbruskonnas ületab kõrguse poolest Aadama mäe, kuid ei oma säärast maalilist asetust ega ole nii järsk kui ta kuulus naaber. Suurematest jõgedest, mis saavad alguse neist mäestikest, oleks eriti nimetada Kalu Gangat, Mahaveli Gangat ja Maha Oyat. Nad ratsutavad oma vahutaval teekonnal üle järskude kaljude läbi kitsaste kuristikkude, kaudu maaliliste orgude ja läbi mühavate põlismetsade. Elevantid suplevad nende vetes ja papagoid ning ahvid tõstavad käredata kisa. Aga ka inimene pesaleb sealsamas, juhivad kosutavat vett riisipõldudele, kogub puuvilju ja peab jõudeaegadel loomade peale jahti.

Turistile on Tseilon kättesaadavam kui troopilised maad. Hulk raudteeliine läbib saare. Peale selle palis-

tavad mäekülgi ning orgusid loendamatud maanteed, mis võrdlemisi heas korras ja kus valitseb alaline autode ja omnibuste liiklemine. Linnades ja suuremates alevites leidub ikka paar komforthotelli. Külades saab ööbida valitsuse poolt asutatud puhkemajades (*rest-house*), kus mugavad ruumid ning rahuldav toit.

Nendele, kes esmakordselt külastavad troopikamaid, on Tseilon otsekui loodud meelepäraseks ning parajaks jõuprooviks. Seal näeb ürgmetsi, mägesid, madalikke ja, nagu öeldud, ka džungleid. Kõik koondub kättesaadavasse raami. Kui mereäärsete madalikkude ja orgude kuumus, mis vahel isegi 40° C. võib tõusta, harjumatu reisija ära tüütab, siis põgeneb ta lihtsalt saare sise- maadesse — mäestikesse. Pidurutalagala harja läheduses leiab ta koguni Kesk-Euroopa sügiskuude kliima, kus hommikuti hall murul ja jääkirme veel. Seal asub Tseiloni suvisanatoorium, nimega Nuvara Eliya.

Kõigil loendatud asjaoludel otsustasin minagi alata oma India-reisu Tseilonist. Loodan harjuda seal reisuiseärasustega ja koguda kogemusi India jaoks. Tseilon väärib, et külastada ainuüksi teda. Kahjuks on aga nende kirjade autori ainelised võimalused sedavõrt kitsad, et ta sunnitud oli Tseiloni külastamist siduma India mandri külastamisega. Kaht korda ei saa ma seda kulukat teekonda mitte ette võtta.

Lõppeks oleks veel nimetada Tseiloni linnu. Saare läänerrannikul asub kuulus Colombo hea sadamaga ja ligilähedalt 250 tuhande elanikuga. Seda linna tunneb iga merimees, kes külastab Hommikumaid. Colombos peatuvad sisetagavara täiendamiseks kõik Austraaliasse, Uuele Meremaale, Sundi saatele, Jaapanisse ning Hiinasse minevad laevad.

Kesk-Tseiloni mägismaade suurimaid linnu (35 tuh. elanikku) on Kandy — singaleeside riigi viimane pealinn. Mäejalal asuvad Ratnapura ja Badulla — umbes

meie Petseri suurused. Esimene neist on kuulus oma grafiidikaevanduste ja kalliskivide poolest. Põhja-Tseiloni tähtsamaid linnu on Anuradhapura: vana pealinn. Praegu asub seal vaid mõnisada elanikku. Linn väärib ennem surnute kui elavate tunnustamist. Seal valitses kord kõrge kultuur; seal oli buddismi häll Tseiloni jaoks; nüüd imetellakse seal aina varemeid.

III. COLOMBO.

„*That's my country! Ceylon!*“ hüüdis singalees ja viipas käega. See oli meeldiv härra: pruun nahk, suured ümmargused silmad, sirge kasv ja alaline sõbralik naeratus pilgus. Tutvusin temaga laevas ja hakkasin tundma ta vastu sümpaatiat. Seal ta nüüd seisis, poisike süles, ja vahtis vaimustusega kaugusse.

„Teie juba lael? Tere hommikust!“ astun ligi, puudutan sõrmedega kaabuäärt. „Tahtsin täna esimene olla, aga, nagu näha, teie jõudsite ette. Kuidas poisi tervis?“

„Oo, *allright, allright!*“ vastab. — Ta poiss on nimelt Euroopas sündinud ja kannatas teel kõha käes. — „Küll Tseiloni päike ajab tast kõik põhjamaised vimmad välja. Esimene ei võinud te täna juba sellepärast olla, et ma kogu öö valvasin. Ei saanud silmagi kinni.“

„Mina ka mitte,“ tunnustasin häbenemata.

Läksin õhtul selle teadmisega voodisse, et laev juba kella seitsme paiku Colombosse jõuab. Nagu varemalt tähele panime, ei jäänud ta kunagi lubatud ajast hiljemaks. Tahtsin ilmtingimata kaasa elada kõiki saabumise silmapilke. Olin liiga kaua ja palju unistanud sellest päikesepaistelisest saarest, et lasta kaotsi minna kas või ainustki hetke ta silmapiirileilmumisel. Aga mitmele teiselegi, nagu näha, oli see hommik — 8. märts — tähendusrikas, sest varsti seisis meid juba üsna kogukas pere ülemisel lael, kus vaatlemisvõimalused kõige soodsamad.

Hommik saabus apelsinkollase õhetusega taevas ja

lillaka virvendusega veel. Laeva kõrval ei liikunud ainustki lainet. Meri oli täitsa rahustunud, peegeltasane, ehk nagu nimetavad inglased — *calm*. Tuule iilitamist võis siiski aimata. Kust ta tuli ja kas tal üldse suunda oli, sellest ei saanud aru. Aga kõrvade ja silmade ümber ta ometi lehendas, kerge ja pehme justkui unetuul.

Idas joonistub taevakumerusse fatamorgaaniline nägemus. Esimesel pilgul võiks pidada seda sulgpilvede rüngastuseks, kuhu piserduvad vildakad kiired ikka veel nähtamatult päikeselt. Kuid hetk hiljem omandab nägemus luustiku ning reaalsed piirjooned. Meie ees seisab kõrge kuhelik mäeharju, toetudes otsekui tumedatele sammastele, mille alumised otsad kaovad hämarusse. Täienduseks taeva kollasele foonile värvuvad seljakute ja kuristikkude palgeküljed roosakarvalisteks. Need servikud aga, mis laskuvad varjupoolseisse orgudesse, ja need järskseinad, mida ei haara kiirtevalang, tumetavad hahkjas-sügavalt otsekui suured koopasuud. Saar oma loendamatute kühmudega, lagipealiste nukkidega, ham-masharjadega ja torniliste tippudega esines meile kõiges oma fantastilisuses ning värvikuses. Üks ainus tugev hoog paiskab teda jõuliselt merest taevasse. Teiste tippude vahel eraldub jumekalt nii oma kõrguse, esiplaanikuse kui ka teravuse ning kuju sümmeetrilikkuse poolest hiiglane — *Adam's Peak*, Tseiloni mägede müstilise krooniga kuningas. Ta on imelikult üksildane, nagu ei seisakski teisi tema ümber.

Mööduvad veel mõned minudid. Taevas muutub apelsinikarvalisest ilmetult valgeks. Päike kerkib otse Aadama mäe kohale. Nõiduslik vaatepilt sulab, laguneb ja vajub kokku sama ruttu kui ilmuski. Valgus on nagu peitekuppel, mis matab nägemuse oma alla; nagu eesriie, mis langeb nähtamatult ja salaja. Pilt — nüüd sama veel äärmuseni selge, joonistatud ornamentide üksikasjuni — kaob lõplikult. Järele jääb vaid pikk

kaldakumerik, mida varemalt ei pannud tähelegi. Tal puudub perspektiiv. Näib, nagu asuks tema taga tühjus. Hoolimata heledast päikesest ei ole ilm sugugi valge, vaid pigemini hämar. Silmapiir on arusaamatuseni suletud, liiga lähedane, kitsas. Õhk oleks otsekui lillade kiirtega täidetud. Tulevad meelde kodumaised päikesevarjutuse hetked. Hõõrud silmi ja hakkad end kahtlustama lühinägevuses.

Laev jõuab sadama ette, mis asub kahekordsete kaitsemuulide taga. Rannalähedases meres liuglevad mõned purjed, peaaegu lodevad tõukejõuetus tuules. Lootsikud purjede all on kitsad ning pikad. Vaevalt maksabki nimetada neid lootsikuteks, sest nad ei kujuta enesest muud, kui jässakat puutüve kitsa, praotaolise õõnsusega keskel, milles kükitavad pruuninahksed alasti mehed, hoides pihus lookapaindunud pambuseritvu: nagu näha — õngitsejad. Et säärane õõnestatud lootsik otse teed kummuli ei pöörduks, ühendab teda paar kõveraid malku teise — sagedasti sama jämeda, kuid lühema — puutüvega, mille ülesandeks on tasakaalu hoidmine. Ristflemiseks ja lainetaval merel liiklemiseks on see omamoodi teravmeelse konstruktsiooniga sõiduriist kahtlemata väga abitu.

Tunnen järsku, et olen sattunud tuliuude, seninähtamatusse, võhivõõrasse maailma. Kaldajoonele, mis kõverdub õhuliselt ja õrnalt, paiskab meri — olgugi ise sile nagu peegel — vahutavaid lainetevalle. Nii kaugele kui aga näeb, venib mets ja mets. Suured haralised puud on asetatud roheline müürina, aga nende üle ja ees seisavad palmide ladvad nagu hiigel-päevalillede formis lõhutud õied. Palmide valdamisele kuulubki õigupoolest see rand. Nad seisavad kõikjal, längunud enamasti ranna suunas, kuid vahel ka nõõrsirgelt oma imepikil varsil, justkui hiigeltikud lehvikute ja tutudega. Olgu püstifatuina teiste puude keskele või moodustavaina erisalku ning saarestikke, ikka on nende ilu deko-

ratiiivne, nende kuju monumentaalne ja teravapiirde-
line, nende kasv iseseisvalt eralduv. Nad ei sula kunagi
üheks tervikuks, vaid unistavad ja meeleolutsevad iga-
üks omaette, peaaegu nagu väsinud, nagu tardunud liig-
ses rahus ja üksilduses.

Harva paistab ses troopikametsas ka mõni lamp-
katusega maja, mõni tornitaoline püstand või mõne
dagoba karakteriline kuppel. Alles siis, kui viibime juba
reidil, ümbritsetud pärismaalaste madalatest lotjadest,
näeme suuremat rühma euroopalisi maju. See on Co-
lombo ametiasutiste, äride, kontorite ja hotellide linna-
osa, nimega Fort. Selle ees, tungides poolenisti merre,
asetseb plekk-katusega pikk hoone: tollikontor, sadama-
politsei, lootsidejaam, rannasõidu-sillad. Ei mingeid
kraane, elevaatoreid ega vabrikukorstnaid. Laevade laadi-
mine ja fühjendamine sel maal toimub lihtsalt ini-
meste jõul.

Ka praegu näeme mitmeid kaubalaevu ja üht suurt
reisijateaurikut seisvat sadamas. Nende poole venivad
pikad vened, kubinal täis kolmveerand alasti „kulisid“.
Colombo argipäev — palav, higine, orjastav — on
alanud.

Maalemineku ajaks muutub päike palavaks. Ta
kiired ei soojenda üksnes, vaid nõelavad. Näiline häma-
rus ja mingi lilla värvideküllus õhus on kadunud. Kuid
valgus ise muutub sedavõrt pimestavaks, et ikkagi tunned
end suletud olevat kinnisesse ruumi, kus puuduvad põhja-
maadele omased kauged silmapiirid ning avarus.

Tollitoiming vältab ainult mõne minuti ja seisab
deklareerimises, et puuduvad maksustamisele kuuluvad
esemed. Mul on küll tervelt kolm kohvrit, üks nendest
pealegi kaunis mahukas, kuid ametnik ei pea tarvili-

kuks nende avamist. Üldse ei ole ma kuni Tseilonini veel kordagi näidanud tollivõimudele oma pakkide sisu. Prantsusmaal oli mul küll kirjutusmasinaga, mida lah-tiselt käe ofsas kannan, sekeldusi, kuid kohvrite ava-miseni ei läinud ka seal lugu. See imestab mind en-nastki, sest mõnedele reisijatele kiputakse taskute kal-lale. Doveris pinnisid tolliametnikud üht austria pärit-oluga umbkeelset härrat ligi kolmveerand tundi. Kui ma ei eksi, ta jäigi rongist maha. Nähtavasti talitatakse tollimajades rohkem silmamõõdu, kui eeskirjade järele.

Tseiloni toll on omamoodi väga kultuuriline. Mak-sustamisele kuuluvad uhkusasjad ja kõik spirtuosisid. Viimaste vastu ollakse koguni nii karm, et ei lubata isegi vähesel määral kõlniveft kaasa vedada. Selle eest on aga kõik vahendid, mis kuidagi kultuuri aitavad tõsta, täitsa tollivabad, näit. paber, raamatud, igasugused tea-duslikud instrumendid, õppevahendid, dünamod, aero-plaanid ja nende osad. Samuti tollivabad on toitained, peale konservitud fruktide. Villaseid kangaid ja siidi maksustatakse mõõdukalt, puuvillaseid üldse mitte.

Peagi viibime tänaval. Võõrastavalt mõjub see meie silmale. Voorimeeste asemel ootavad reisijaid riksad väikeste kaarikutega. Nad püüavad üksteise võidu pak-kuda oma teenistust, ülistades oma jõudu ja kiirust. On palju tegemist, enne kui pakikandjatega nende müürist läbi murran autode juurde. Viin asjad võõrastemajja ning tulen ise oma tuttavate seltsi tagasi, et viita nen-dega veel viimast päeva pärast kolmenädalast meresõitu. Mina jään siia, nemad jätkavad teekonda Austraalia poole.

Olen lugenud rohkesti Tseiloni üle, tutvunud kir-jeldiste kaudu ka Colomboga ja tunnen end selle tõttu teatava piirini kodusena. Asun juhi ossa. Esimene ree-gel: ära tee väljagi, kui sind tülitatakse. Ole rahulik, lase kõik kõnetamiskatsed kõrvadest mööda ja talita nii, nagu sulle endale meeldib. Pärismaalane hoidub au-

paklikus kauguses. Ealgi ei puuduta ta sind sõrmeotsagagi.

Eurooplane on Tseilonis liiga suur härra. Ta ei kõnni siin ealgi jalgsi — ehk olgu siis, et sportlikuks otstarbeks sobivatel aastaaegadel ja pärast päikeseloojaku. Colombos, mis kuulub kliimaliselt kõige palavamate paikade hulka saarel, on jalakäimine harjumatu eurooplase jaoks pealegi võimatu. Ta nõrkeb juba poole tunni pärast, tundes kõrvetavat janu ning liigset südamepõksumist.

Seda teades, võtab meistki igaüks endale rikša. Need on ülimalt tõmmud härrad, mustade juustega ja suurepärase kehaehitusega. Ülemine osa kehast on alasti, alumine puusadest saadik neljakandilisse kangasse mäsitud, nii sarnanevad nad elavate pronkskujudega. Nende nahk hiilgab päikeses otsekui viksitud. Värv on neil nagu hästi tumedal terasel või nagu värskelt valatud malmil: mitte kollane, mitte ka pruun, vaid hõbekasmust. Rakendunud vankri ette, võib rikša tundidekaupa sörkida, ilma et avaldaks väsimusetunnuseid. Sõidumäärustest peavad nad hästi kinni ja jätavad üldse aruka, kuid orjastatud inimese mulje. Suurem hulk neist oskab natuke inglise keelt ja võib tarbe korral juhatust ning seletusi anda. Sõidutaks rikshade jaoks on normitud igal pool ise viisi. Colombos makstakse neile esimese tunni eest 50 tšenti, iga järgmise tunni pealt — 10. Tseiloni tšent on Eesti sendist kolmandiku võrra kallim. Rikša keskmine päevateenistus on umbes kaks Eesti krooni. Magades tänaval ja toites end leivast, riisist ning fruktidest, võib säärane mees kaks kolmandikku palgast alles hoida, kui tal perekonda pole. Suurem hulk rikšasid olevadki vallalised, mis seletatav osalt ka sellega, et säärast hobuseametit üksnes noored inimesed jaksavad pidada.

Rikšavanker ei põlvne Tseiloni enda päritolust. See sõiduriist toodi siia Hiinast, nagu nimigi näitab, kuid

levis imekiiresti, ja sai kogu Lõuna-Indiale lühikese aja jooksul omaseks. Rikša kohuseid täidavad kohapealsed tamulid, peamiselt aga Indiast sisse rännanud kulid: hindud ning mandril sündinud tamulid. Singaleese leiduvat rikšade hulgas vähe.

Rikša.

Raske oleks tunnistada rikša pisikest kalessi, mis veereb võrdlemisi kõrgetel ratastel ning sunnib reisijat kas kummargile ettepoole hoiduma või raputavale seljatoele laskuma, mugavaks sõiduriistaks; aga ta on väga praktiline ja — mis peaasi — paratamatu. Autosõit on Tseilonis umbes kolm kord kallim kui Eestis. Voorimehi ei ole. Maal liiguvad neljakandilise katusega ning nelja

istmega härjakaarikud, mida *bullock-cart*'ideks kutsutakse. Linnadest on nende tarvitamine välja surutud.

Meie sõit läks, nagu säärastel puhkudel ikka, nimekamatesse linnaosadesse. Eeskätt külastasime pärismaalaste kaubalinna — Pettah'i. See on kirju ning eksootiline. Peatänav — *Main Street* — lõikab võrdlemisi laiana läbi kitsastänavate murru. Seal valitseb tihedam ning jalustrabavam inimurd ning sõiduriistade rohkus, kui Londoni Piccadilly'l. Trammivagunite kõrval liiguvad hiiglasuured veokaarikud, millele palmilehtedest kumer katus peale löödud ja mida veavad kaks küürus kaelaga pühvlit, kuna malmikarvaline voorimees, enamasti Aadama mundris, pühvlite vahelisel tiislipuul istub. Ta on väga flegmaatilise iseloomuga, kuid karjub siiski vahet pidamata loomadele: „Mek-mek-mek!“

Neile suurtele sõidukitele seltsib lugematu hulk edasi-tagasi siblivaid rikkavankreid. Viimastes istuvad enamasti eurooplased, katlataolised troopikakiivrid (*topee'd*) peas ja sinised prillid ninal. Daamid hoiavad ühes käes päevavarju, teise käega viipsutavad lehvikuid. Murru keskel trügivad kulid, kandes pealael korve ja kaste või vedades enda järel kraamivankreid. Naised paljaste selgadega ja paljaste õlgadega kannavad süles alasti lapsi, kellel kas banaan või pala kuivatatud kala näsimiseks näpu vahel. Trotuaaridel istutakse, kükitatakse, lamatakse, juuakse teed, aetakse habet. Poeustel seisavad paksu näoga ja pikas rõivas afganistaanlased, väljaõmblused pikuti üle rinna ja puusade, kirjud burnused peakatteks. Majad on pisikesed, põiktänavad lõpmatu kitsad, kõikjal lääge beteli lõhn ja imal higihais.

Mis selle tänava eriti kirjuks teeb, on pärismaalaste värvirikas rõivastis. Seelikud (linad) puusade ümber on enamasti kas valged, kollased või punasetriibulised, aga esineb ka kõiki muid värve. Naiste rõivastises domineerib valge ja must. Kõrgemast kastist singaleesi daamid käivad lillades ja helesinistes siidhõlmikutes ja jätavad sää-

rase mulje, nagu külastaks printsess juhuslikult laadarahvast. Budda preestrid ja mungad käivad üleni helekollases rüüs, jalad sandaalides. Teised inimesed on eranditult palja jalu, ka kokeitseimad singaleesi preilid hulka arvatud.

Tüübilt jaguneb tänavarahvas peamiselt kahte ossa: hästi tõmmud tamulid ja punase vase karva singaleesid.

Peatänav Pettah'is (Main Street).

Tõmmudel käivad üle otsaesise, kas pikuti või risti, valged jooned. Peale selle kas valge, punane või kollane sõõr keset otsa. Soengud ilmutavad omakord mitmekesisust. Ühtedel on pea täitsa paljaks aetud, teistel ainult pool pead, kolmandad kasvatavad omale pika juukse, mis mõnikord palmikus, mõnikord koonlataoliselt kuklas. Üsna sagedasti torgatakse juustesse kumerik kamm; seejuures on suur tähtsus kammi kandmise viisil: kas on ta asetatud otse või poolviltu. Kõik sääraseid üksikasjad — juuksesoeng, otsakriipsud, peapügamise viis, kammi

asetus — on kindla etiketiga määratud ja märgivad teatud kasti ja teatud usuliiki kuuluvust.

Kahe peatüübi kõrval esinevad mitmed vähese tähtsusega kõrvaltüübid, nagu burgerid, maurid ja muud. Need kannavad euroopalisi rõivaid, saapaid ja kübarat. Nad ongi pool-eurooplased, pool-pärismaalased niihästi tõuliselt kui ka oma sotsiaalse seisundi suhtes. Lõppeks tabab pilk vahel ka punaseid fesse ja kaetud nägudega islami naisi.

Kõik see haaratud ühte fookusse ja asetatud ühte raami on kirjum ja fantastilisem, kui ükski karneval. Ta liigub ja sädeleb silmade ees. Teda on nii palju, et ei jää ruumi üksikesemete silmitsemiseks.

Teadagi, et me haihtuv reisiseltskond tervet päeva Pettah'is ei viibinud. Külastasime Victoria aeda, muuseumi, Buddha templeid. Ka poodides taheti käia. Öhtul silmitsesime restorane, mis siin küll kolme penni eestki huvitavat ei paku. Kell 12 saatsin oma sõbrad laevale. Ise uskusin juba nii palju linna tundvat, et söandasin jalgsi koju minna. Tänavad olid tühjad ja pimedad: neid valgustatakse ainult suurematel platsidel ja ristetel. Tähtedeküllase taeva kumal mustendavad palmide lehviklavad. Paiguti ripuvad õitekobarais oksad üle plankude. Tugevad lille ja tsinnamomi lõhnad tungivad ninna. Vairkus kõikjal. Tänavanurkadel tummad politseinikud vintpüssidega. Siin ja seal kuli pikuti jalgteel. Lahtises aknas grammofoon. Kuski aias trumm ja torupill. Üldiselt surnud linn.

Õhk aga hõõgab rammetavat soojust. Seinad, tro-tuaar ja aiad on kuumad päevasest lõõsast. Igatsed ja naudid iga tuuleiilikest. Oled uputatud ja mässitud min-gisse joovastavasse sumedusse, leigusse. Märkad kor-raga, et ei ole veel kunagi näinud Eestis säärast ööd — ei võigi näha. Ja siis täitub süda suure rõõmuga. Ent ka melanhoolia leiab endale meeltesse ligipääsu. Olen nüüd lõplikult üksi.

Eesti laevas viibisin otsekui kodus, Londoni saatkonnas samuti. „Orontesel“ (minu Indiasse sõidu laev) võisin vähemalt eesti keeles juttu ajada kodumaa neiuga, kes reisis Austraaliasse. See oli kaudseks pidemeks omas- tega. Nüüd aga katkes kõik. Viibin tundmatuna võhi- võõral maal, ei ole siin enam ühtki omast hinge.

Järgmisel hommikul pean end juba põliseks kolombo- laseks. Ühtlasi tahan murda eurooplaste igivana tra- ditsiooni ja rännata jala. Lükkan kõik rikkade paku- mised energiliselt tagasi. Sammun väiksema vastupanu suunas: laiemat tänavat mööda (*York Street* on ta nimi) Forti osast välja. Tee viib üle silla, mis ehitatud linna- vahelisele laguunile. Koht on lage ja päike paistab otse pähe. Prospekt aga venib lõpmatuseni. Tunnen, kuidas kuumuselained levivad üle ihu. Päike on sootuks teis- sugune kui Euroopas: ta käest ei pääse kuhugi, ta on pea- letungiv. Mul pole liiatigi veel topee'd (troopikakiivrit), vaid panama. Hetkeks löön kahtlema: ehk on mu tegu ometi meeleetus?! Seisatun suure kollaseõielise akaatsia all. See ei anna mingit varju. Lapiline valgus, mis tuleb läbi lehtede, on veel kuumem kui tänavalöösk, sest käies tundub pea ümber tuulehingust. Jonni ei taha jätta: lähen edasi.

Satun tüüpilisse väikemajade raiooni kesk kookos- palme ja mitmekesiseid õitsevaid põõsaid. Õigupoolest polegi need põõsad kõik õitsevad, vaid näivad seda ainult oma värvilise lehestiku tõttu. Paika, kus viibin, kutsu- takse *Slave Island'*iks — Orjade saareks. Vanasti ole- vatki siin tõepoolest asunud orjade barakid. Nüüd aga ähvardab fargata siia Colombo uus kaubanduskeskus.

Kuskilt kõrvalisest tänavast, kitsast ja vähekäidavast, kostub imelik muusika: trummi pörin ja niuksuvate ning aietavate flöötide ühetooniline kädisemine. Sean oma

sammud sinna. Pisikese savihüti ees, mille ukسلävel kükitavad paljad lapsed otsekui kanapojad, asub mängumeeste trupp palmikiududest punutud matil. Koht on valitud meelega maja seina äärde, sest seal on vilu.

Mängumehi on neli. Üks neist, suure juuksekuheli-kuga, aastatelt umbes kolmekümne ümber, otsaesine täis valgeid kriipse, puhub vorstitaolist torupilli. Tema mänguriist annabki muusikale põhiheli — absoluutselt ühe-toonilise. Puhumiseks pole tarvis mingit oskust, liiatigi et pill on varustatud vastava lõõtsaga õhutagavara jaoks. Hää!, mis tollest vorstist tuleb, on umbes seesugune, kui suure kirikukella kõmisemine lõökide vaheaegadel. Nagu sealsamas selgub, hüütakse seda torupilli *golu nalava*'ks.

Teine mees, puusadeni paljas, pool pead pöetud, taob trummi. Pörin on võrdlemisi äge, vahel isegi vihane. Trummimees ise on pea selga löönud, jalad istmiku alla kerra kiskunud ja vahib tardunud ilmega kuhugi kau-gusse. Vist ei kuule ta ega märka midagi. Trumm — *de-mala bere* — kujutab enesest silgupütitaolist asja, millel ühed viitsad pikuti, teised risti peale aetud. Otsi katab pingulekistud nahk.

Suure töö tegijaks ja muusikale hingeandjaks osu-tub poisikeseohtu noormees pöetud peaga. Ta õõtsub istmikul edasi-tagasi ja puhub klarnetitaolist toru, mis lõpeb jämeda vaskpeaga. Selle nimi on *nalava*; ta puhu-mine on raske ja puhuja ülesanne vastutusrikas. Hääled tulevad robinal, keerdsõlmiselt ja aietavalt. Mängumehe nägu nõretab higist; ka üle selja ning rinna voolavad ohtrad veejoad.

Neljas muusik on veel laps; tundub kääbusena teiste keskel. Ta hoiab näppude vahel vaskplaadikesi, mis oma kujult teetasse meelde tuletavad, ja lööb neid aeg-ajalt tiltsudes kokku. Muusikale pole sellest enam ei sooja ega külma. Lapse vaev võiks ka ära jääda ning plaadi-keste — *kaitalama*'de — abitu tilksumine puududa.

Inimesi koguneb mängumeeste ümber ainult pisike

käputäis. Kuid rikšasid reastub terve karavan, mis sun-
nib arvama, et hiljem kuskilt võõrad saavad. Sõlmin
tutvuse ühe juuresviibiva härraga, kelle ehtis välimus vä-
hematki kahtlust ei jäta singaleeside rahvusse kuuluvuses,
ja saan teada, et mängumehed on tellitud pulmade pu-
huks pruudi vanemate maja ette kontserti andma. Ka
mänguriistade nimed annab mulle see lahke härra. (Pä-

Tänavamuusikandid Colombos.

rast kontrollisin neid muuseumis asjatundliku ametniku
juures.)

Peale ülalmainitud pillide kuulub täisorkestrisse veel
köver sarv *kobuva*. Trummid on kolmetaolised: pikk
pütt (*demala bere*), jäme lühike pütt (*davula*) ja pesu-
kausitaoline trumm — *rabana*. Kõik need nimetused on
singaleesikeelsed, muusikamehed aga, kellest kõne, sa-
muti pruut, kelle auks anti seda kontserti, — tamulid.
Üldse asub *Slave Island*'i linnaosas rohkesti tamuleid.

Mu uus tuttav ei jäta, muidugi, ka mu rahvust ning
päritolu küsimata. Ta huvi tõuseb järsku ebaharilikult

suureks. Palub enda poole: asub siinsamas teispool tänavat. Maja on tal pisike, nagu kõigil keskmistkätt singaleesidel ja tamuleil. Esiuks on ühtlasi ka valguseallikaks. Kaks tuba, mis järgnevad tänavapoolsele pearuumile, on pimedad — ilma akendeta. Aga toolid ja paar lauda teevad sisseseadu omamoodi mugavaks — euroopaliseks. Singeri masina taga istub noor naine ja õmbleb. Minu saabudes haarab ta põlvedele langenud lina, heidab kähku üle vasema õla ja seob otsad puusal kokku. Need naised oskavad rõivastuda ühe ainsa suure palakaga ja näida ometi nii välja, nagu kannaksid nad üsna komplitseeritud kleiti. Selles on midagi graatsiliselt nägusat, midagi roomalikku.

Ka kaks last on mu tuttavatel. Neid ei ole aga praegu kodus: uudishimutsevad mängumeeste juures. Härra ise on võrdlemisi haritud mees. Töötab ühes suures inglise magasinis. Amet nõuab euroopa rõivaste kandmist. Pühapäeviti aga, nagu täna, rõivastub ta rahvusrüüsse. Ega nendel enestel, buddistidel, polegi täna pühapäev. Nad pühitsevad vaid mitmesuguseid usulisi tähtpäevi ja iga täiskuud. Aga kui sa inglaste juures teenid, siis pead tahes-tahmata kristlaste pühapäeva kaasa pühitsema.

Varsti saabub veel teisigi mehi, sest majaperemees peab iga tuttava kinni ja kutsub tuppa. Tal ju tähtis külaline, kes pole enam ega vähem, kui parlamendiliige ning ajakirjanik pealekauba. See on vähemalt niisama suur härra, kui mõni põhjakäinud radža. Pean seletama pikalt ning laialt oma kodumaast, nii palju kui puudulik inglise keele oskus võimaldab. Mehed arvavad, et meie maa olevat ikka *allright* küll, kui jaksasime enda kaelast kõik võõrad putukad maha raputada. Ega nemad isegi teisiti talitaks, aga näe — käed on lühikesed ja Inglismaal kord kange.

Pakun neile paberossi, kuid mitte keegi ei suitseta. Neil sootu teissugune ajaviide: beteli närimine. Juba käivad suured rohelised lehed, umbes nagu meie varsa-

kabja lehed, ringi ja peremees ulatab külalistele neljakandilise lauakese kõigi närimistarvetega. Seal on arekaspähkli tuum, pipar ja mingi imal maitseaine, vist tsinnamom. Lehed on puhtad ja värsked, nii et mul suur kiusatus tuleb kaasa närida. Tean küll, et see hambad ja suu punaseks värvib, kuid parafa pole midagi. Keerutan torbiku valmis. Meeste näod lähevad põnevaks: ei nemad ole veel eluilmast näinud betelinärijat eurooplast!

Pean tunnustama, et too suutäis mulle siiski vähe mõnu valmistas. Maik oli natuke kibe, kangesti imal ja pani suu sülge jooksuma. Ka ei teadnud ma, kas hammustada või ainult imeda. Jahvatasin siiski kogu tolle segu sodiks ja leidsin selle kleepiva ning sitke olevat. Hea meelega oleksin neelanud selle alla, kui see mitte suurt blamaaži poleks tähendanud. Kõige hullem oli, et ma enam kõnelda ei saanud: suu tundus kuhjani täis olevat. Harilik betelinärija sülitab üleliigse ila välja, mina aga neelasin kõhtu. Selle tagajärjel muutus kurk kibedaks ja hingelõõr oli täis toda iseloomulist imalust, mida hakkasin tundma juba esimesil silmapilgel rikkade higilõhnas. Viimaks pidin paluma vabandust ning sülitama oma suutäie läve taha. Pärast — koju minnes — näis mulle siiski, nagu oleks närimine mind karastanud ja nagu kardaksin nüüd vähem kuuma. Puhas enesepete muidugi.

Istusin singaleesi pool tublisti tund aega. Kogu jutu kestel jorises tänaval muusika. Pillimehed ei katkestanud oma tööd ühekski hetkeks. Nagu nad endid hommikul istuma olid asetanud, nii istusid nad edasi ja mängisid lõpmata, alalõpmata. Tänaval seisis ikka seesama rahvas ja needsamad rikkad. Mitte ühtki uut nähet ei tulnud lisaks. Nagu oli — nii jäi. Ma ei jõudnudki selle tsere-moonia edaspidist arenemist oodata. Arvan, et pillimehed õhtuni mängisid; ilma puhkamata, ilma hinge tõmbamata, ilma poosi muutmata.

Colombo on omapärasemaid ja vist ka ilusamaid linnu maakeral. Linna süda — Fort, mille aluse panid portugallased juba XVI sajandi alul, ei paku midagi. See on oma ehitistelt ja tänavatelt harilik euroopa linn. Üksnes elanikkond on võõras. Peale inglise kaubamajade võtavad oma alla terveni viis tänavat hommikumaiste kuriositeetide, siidi, elevandiluu ja kalliskivide poed. Viimased kuuluvad parsidele, afganistaanlastele, armeenlastele ja türklastele; küllap seal hulgas leidub mõni israeli mees ning kreeklanegi. Iga möödamineja kistakse hõlmapidi poodi ja sunnitakse tahtes või tahtmata kaupu silmitsema. Osta on sealt väga raske: ainult luksusese-med; teiseks ei tea ju ühegi artikli hinda. Et külalise pead lõplikult sassi ajada, küsib kaupmees ühe asja eest kahekümnekordse hinna, teise eest ainult kolmekordse. Ma ei võtnud sealt nõelagi kaasa, kuigi silmahimu oli suur.

Fort'ile järgneb otsekohe Pettah — pärismaalaste kaubalinn, millisest kõnelesin peatüki alul. Siit kahele poole, lõunasse ja põhja, venib piki merekallast hiigla suur palmimets, mis sadade asfalteeritud tänavatega tükeldatud. Ja see ongi päris Colombo ise veerand miljoni elanikuga. Pikkuselt umbes 15, laiuselt umbes 4 km. Võid jalutada seal nii palju kui tahad ja sõita riksaga tundidekaupa, — ikka ainult kookospalmide laant ja kõige mitmekesisemaid troopikapuid. Harvakutes paikades tungivad majad seinaga tänavani. Muidu on nad peidetud laiade banaanide, õitsvate akaatsiate ja buganviiliate, lокkavate põõsaste ning värviliste lehtedega ilupuude vahele. Põhjamaalase silmale päriselt paradiis. Et aedlinna ning suvituspaiga ilmet kõigiti alles hoida, pole majadele numbreidki antud; peab aitama üksnes nimest.

Eriti tore ja maaliline on kagupoolne osa linnast, mis kannab Tsinnamomi aedade nime. Kõik ilmasõja-eelsed autorid ülistavad Tsinnamomi aedade diskreetsust,

lõhnadeküllust ja üksildust. Kui nad aga nüüd Colombosse tuleksid, siis ei leiaks nad aedadest enam jälgegi. Kõik tsinnamom on hävitatud, palmid asemele istutatud ja maa-ala linnastunud. Seal asuvad suurepärares *bungalow*'des (nii hüütakse Tseilonis rikaste suvilaid) eurooplased ja tõusikud-singaleesid. Harva läbib neid alleid auto; veel harvem pühvli-plaanvanker. Ainult rikkad, kelle kerge kaarik jalgratta võrragi kahinat ei tõsta, kihutavad vilksalt edasi-tagasi, vedades elegantseid daame ning härrasid. Kui Colombo meeletult palav poleks, — eriti aprilli- ja maikuul —, siis tuleksid siia vist kõik maailma miljonärid kokku.

Vaesema rahva — lihtsurelikkudest singaleeside ja tamulite — majad on koondunud rohkem linna põhjapoolsemaisse osadesse. Need on kas puust või savist seintega onnid, enamasti kahe uksega, harva ka paari aknaga. Katus ikka punasest kivist, mõnedel juhtudel ka plekist või palmilehtedest. Elamiseks on nad kitsad ja kehvapoolsed, aga välimuselt sobivad nad palju rohkem sellesse maastikku, kui uhked *bungalow*'d. Paradiisile on loss ja kallid rõivastis ülearune. Palju rohkem sobivad sinna alasti lapsed ja primitiivsed hurtsikud.

Üldiselt on Colombo puhas ning tervislik linn. Ainult äärmises põhjas, kus voolab Kelani-nimeline jõgi, kus asuvad mõned taimeõlivabrikud ja kus leidub rohkesti kulide barakke, tungib räpasus nähtavale. Seal suplevad õhtupoolikuti mehed, naised ja lapsed segamini ja sinna-samasse tuuakse vahel ka elevant väherdama. Singaleesid, kes kõrgema ja puhtama tõu hulka kuuluvad, ei lähe sinna naljalt.

Eriti paradiislik kohake on Mount Lavinia nimeline mägirand, mõned kilomeetrid lõuna pool Colombot. Sinna viib asfalteeritud tänav, n. n. *Galle Face Road*. Ma sõitsin autobusega ja olin pärismaalaste imetlemisesemeks. Puudus vähe, et mind jälle beteliga oleks kostitatud.

Mount Lavinia's asub muu seas ka üks parematest Tseiloni hotellidest, selle juures suplusrand. Palmisagarikus, kõrgel kivist rünnal, istuvad võõrad marmorlaudade taga ning joovad ingveri õlut, soodast viskiga või lihtsalt jäätatud vett. All aga lipendavad primitiivsete tüvik-lootsikute purjed ja sagivad edasi-tagasi trikoos rannasaksad. Liivariba, kus aasta läbi väherdatakse ja kukerpallitatakse, ei ole küll pikk, aga lained, mis veerevad randa, on sagedasti otsekui pisikesed mäed ja tõstavad omalt poolt suplemise mõnu. Haisid, krokodille ja veemadusid ei ole karta, sest rannaeelne meri on madal, liivase põhjaga. Pealegi liiguvad lootsikumehed vahet pidamata suplejate taga.

Pärast kella nelja (ametiasutiste ja inglise poodide sulgemise aeg) algab Mount Lavinia'sse viival *Galle Face Road*'il kirju rahvasterändamine. Auto autos, riksas riksas kinni, nagu lõpmatu kett. Rõivaste värvirikkus ja heledus võistleb päikesesädelusega. Tänav ise kirendab kollaseist, punaseist, triibulistest ja lilladest rõivaist, monumentaalsetest meeste kehadeist ja pruunidest naiste selgadest ning käsivartest.

Majad salgastuvad paladekaupa. Nad ei ole kaugeltki ühesugused, vaid esitavad kõiki siitmaa tüüpe: *bungalow*'sid, onne, lahtise esisega poode ja joomaputkasid. Kõige selle üle, muidugi, palmiladvad, kõrged vihmapuud, lopsakad akaatsiad, lehvikute-kujulised ravenaalad, kollased ja punased põõsad, lillad buganviiliad. Tänav kihab, naerab, koketeerib, õilmitseb.

Tagasi sammun mööda merekallast. Päike vajub vette nagu kollane tulikahi. Rannal mängivad veel lapsed. Tuulemadud tõusevad kõrgemale kui palmid. Näen rõõmuga, et on ometi üks põlv, kes ei tunnusta kastivaheid, rahvuslikku uhkust ega muud inimpõlgavat eelarvamust: eurooplasest kollanokad ja sasipäised maurid mängivad koos tamuli ning singaleesi põngerjatega, käratsedes min-

gil idamaisel volapükil, kus segamini inglise, portugali, tamuli ja singaleesi leksikoni varad. Kes teab, — ehk loob see põlv kord uue Tseiloni, mis on demokraatlik, vaba, üheõiguslik ja kümme korda loomisvõimelisem, kui praegune üleminekuajajärgu Tseilon. Vana Tseilon on juba kindlasti surnud, uus siiski veel tulemata.

Palmide all — see on nimelt madal rand, umbes

Mount Lavinia rand (Colombo).

pool kilomeetrit *Galle Face Road*'i kirevast trafikist — asuvad kalameeste onnid, sülda poolteist maast katuseharjani. Meie kogemuste varal võiks neid pigemini viljarõukudeks, kui elamuteks pidada. Räästad ulatuvad pea-aegu maani ja seinu pole sagedasti nähagi. Onni ees asub keedulõugas ja selle ümber kükitavad naised lastega. Mind peetakse kalakaupmeheks. Kui aga inglise keele oskajate vahesobitusel eksitus selgub, antakse mulle sõbralikult nõu *Galle Road*'ile tagasi minna, sest varsti saabub pimedus ja ma võivat metsas ebameeldivate seiklustega kokku sattuda. Mõeldakse vist madusid ja kuri-

vaime. Tean küll, et sel kartusel alust pole — madu nähakse siin kord kuus, — aga *Road*'ile lähen siiski.

Inimeste vool, mis varem Mount Lavinia poole liikus, rändab nüüd Colombosse tagasi. Vilguvad laternad ja sõidukite tuled.

Külastasin kõigil Colombos viibimise päevil korra Pettah'i. Äri ma seal küll ei ajanud, aga huvi leidsin rohkesti. Eriti vilksad ning meeolurikkad on õhtueelsed tunnid. Siis saabuvad siia ajaviitjad, keelepeksjad ja tühjatulefallajad. Kitsal tänavanurgal, varbad ja põiad turuliste tallata, istuvad kulid paljal kivil ja mängivad vaskveeringutega „kulli ning kirja“. Poisikesed vahivad pinevil nägudega pealt ja heidavad sekka mõne sõna. Siinsamas ulatatakse mängijatele tass kanget teed ja paar tähniliseks kõdunenud banaani.

Samm edasi askeldab teine ajaviitjate salk käetarga juures. Seal ei ole lubatud liiaks suud pruukida: kui tark kõneleb, peavad kõik teised vaikima. Ennustaja ametis tohivad esineda niihästi mehed kui naised, aga ülekaal on siiski meeste käes. Mulle meeldis eriti üks rammumehelik vanamees, kelle suu oli otsekui küdev kamin — beteli närimisest helepunane, hambad aga kõverad, osalt tüügastunud, justkui vanad rehapulgad. Ta sülgas patsiendile pihu peale, hõõrudes hiljem kastetud kohta suure, määrdunud lapiga. Oma ülesannet täitis ta hoolikalt ja ennustused olid tal vist süngevõitu, sest harva tegi ta jutt patsiendi meele rõõmsaks.

Kolmas salk seisab muusikameeste ümber. Mängivad muidugi kerjused: kas kaks vanameest ja üks poisike, või ümberpöörduft. Poisike peab tingimata hulgas olema, sest ta laulab torupillile ja trummile kaasa. Raha antakse neile napilt — ainult peent vaske. Seadusetähe järele on kerjamine Colombos keelatud, aga elu armastab seadustest ja määrustest mööda minna. Lõppeks ei ole ühtki

Pettah'i tänavat ilma kerjusteta, kuigi nad kõik pille ei kädista.

Suurimat inimhulka võluvad harilikult raamatukaupmehed. Neil on kandamil paar tosinat vaimuliku sisuga brošüüre. Sellest tehakse suur number. Kaupmees seletab iga müüdava eseme sisu üksikasjaliselt ja põhjalikult. Loeb lehekülgedekaupa ette, luuletab omalt poolt roh-

Fruktidemüüja Pettah'is (Colombo).

kesti juurde ja püüab asja hästi põnevana kujutada. Seletusteandmine toimub osalt jutlustamise, osalt laulmise varal. Teisiti ei peaks kaupmehe hääle vastugi: tuleb tal ometi hommikust õhtuni kuulajaid rahuldada. Suurem hulk pealtkuulajaid ei oska üldse lugeda. Kuid neile nood tänavaloengud just pakuvadki huvi. Nad tutvuvad seal pühameeste elulugudega ja rahvuskangelaste vägitegudega. Teinekord saavad nad sealt ka terakese arstiteadust ja kübemekese looduslugu.

Kõige külastatavam paik Pettah'is on fruktide turg.

Sinna maksab tõesti minna. Sääraseid banaanide virnu, kookospähklite kuhje, ananaste lavasid ja kürbiste, melonite, kurkide ning muude suurepäraste saaduste külla, kui siin, ei leidu naljalt mujal. Suurem hulk vilju on eurooplasele nii näo kui nime poolest tundmatud. Seal müüakse näiteks pikkade varte otsas tulipunaseid sibulaid, lillakaid pähkleid, rohelisi apelsine ja sidruneid, imelikku juurvilja, mis pole ei peet ega porgand, aga süüa kõlbab, raskeid ja krobelisi, otsekui sammaldanud leivapuupäts, paari naela raskusi tomatitaolisi mugulaid, meetri-poolteise pikkusi kurke jne. Nagu kuulen, töötab see turg aasta läbi ühetaolise vilkusega, ainult viljad muutuvad aastaegade järele. Kevadel näiteks ei ole mangustani, kuid selle eest — külluslikult arekapalmi pähklinäsarikke ja punast gamboo'd, mis oma hapukasterava maitsega kisub suunaha kipra.

Kalaturg Pettah'is on ka rikas, kuid mitte eriti. Suurematest kaladest väärib nimetamist seer, mis on vist meie lõhe sugulane. Teda pakutakse kõigis restoranides, kuigi mitte suitsutatult, vaid keedetult ja küpsetatult. Kindlasti võiks tarvitada seda samal kombel kui lõhet, aga nähtavasti ei tunta siin lihtsat soolamiskunsti. Väiksemate kalade, samuti merivähkide pere hiilgab tüüpide rohkusega. Muu seas võib näha siin virnadekaupa tinte — samasuguseid nigelaid, kui Peipsi omadki. Kas nad ka maitse poolest meie tindiga sarnanevad, ei tea tõendada. Inglased kutsuvad neid kalu *white bait*'iks, kohandades sellega Tseiloni kalale nimetuse, mis tõeliselt tohiks kuuluda ainult Dõhjamere tinditaolisele narrikesele. Too viimane esineb külluslikult Londoni kalaturul.

Tseiloni palavas kliimas ei ole võimalik hoida kala värskelt. Sellest siis tuleb, et Pettah'i turg peamiselt kuivatatud meriloomade rohkusest ägiseb. Kõrgele hõõguva taeva alla tõusevad kopitamise ja vindumise aroomid, levides sealt igasse külge laiali. Olen harjunud selle pikantsusega juba poisikesest peast, nimelt Pihkva

järve mail. Loen peenimaks delikatessiks paraja mää-
 rani rikkinenud ja hapraks kõdunenud kala. Kui jumalik
 oli venelaste n. n. „väljonaja rõba“! Ja Soome libe kala!
 Ei või mõelda — suu jookseb vett. Aga nähes, kuidas
 siinsed kalurid lausa tänavasillutisel kuivatavad oma kala,
 ilma et seda kübemevõrtki soolataks, pean keelduma

Juuksur-habemeajaja Pettah'is (Colombo).

maitsmise naudingust ja leppima paljalt haistmismeeelte
 rahuldamisega.

Mitte kõik Pettah'i tänavad pole kaubatänavaks. Osa
 neist — võib-olla pooled — okupeerib tööstus. Leiate
 seal näiteks rätsepate kvartali. Paljad seljad vimma tõm-
 matud, jalad kronksus istmiku all, õmblevad pruunid
 mehed kirjudes seelikutes kuubi, pükse, pesu. Afganis-
 taanlane seisab mõõdupuuga juures ning varitseb „kun-
 desid“. Igale mõõdaminejale pannakse südame peale,
 et ta ka välimuse eest hoolitseks.

Järgmises tänavas töötavad samuti lageda taeva nähes

kingsepad, siis matipunujad, vaipadekudujad, kullassepad, noateritajad. Kummalisemat pilti pakub juukselõikajate tänav. Nii meister kui ta „kunde“ istuvad näod vastakuti putka põrandal. Meister töötab pintsliga ja noaga. Kunde hoiab pead kannatlikult kuklas ega tohi muuta oma poosi ka siis, kui päike talle otse näkku paistab. Neil, kelle pea paljaks raseeritakse, peab jätkuma kannatust vähemalt pooleks tunniks, sest sinne meister ei rutta ealeski. Tal aega küll. Juhtub ka nii, et möödunud tuttav meistrit käega viipab. Siis tõuseb meister püsti, kuivatab käed seelikusse ja läheb tuttavaga teed jooma. Teel seisatuvad nad hetkeks Buddha kabeli ees, lasevad tsendilise raha vastavasse avausse, teevad tibatilukese palve ja hõõruvad otsaesist pühitsetud tuhaga. Lõppeks, kui meister oma pikalt teekonnalt tagasi saabub, ei tee püगतav talle vähematki etteheidet, vaid annab oma pea tõrkumatult pintslimehe käsutusse. Vaevalt ta märkaski meistri vahepealset puudumist, sest ta istus endises asendis ja mõtles — noh, seda me juba ei tea, mida ta mõtles.

Üldiselt on Pettah palju vaiksem, kui Oriendi kaubatanavad. Ei saa ligi Tuunise või Alžeeeri turgudele. Afganistaanlased, persid ja armeenlased on ainsateks meeletolu sünnitajateks. Kui mitte nemad oma oriendilise ägedusega, siis võiks Pettah'is jalutada sama tülitamatult, kui mõnel Euroopa linna turul. Singalees on pika meelega ning vaigse loomuga. Ta kõneleb tasa ning järelkaalutult. Talle sobib rohkem mõttetarga rahu, kui kaupmehe kärsitus.

Reisijad kaebavad, et neid Colombos liiga palju tülitatakse: kerjused ja igasugu muu külgekleepuv rahvas ei laskvat astuda ühtki sammu vabalt. Osalt on see õige. Juba elukutselised juhid, kes reisibüroodes ja linnavalit-

suses registreeritud, moodustavad ümmarguselt kahesaja-pealise väe. Kõik nad tahavad teenida ning varitsevad reisijaid jaamades, sadamas, vöörastemajades.

Peale selle leidub linnas mitusada registreerimata logardit, kes samuti vööramaalaste varal endale ülalpidu hangivad. Suurte laevade saabudes jookseb see poolenisti põhjakihi inimkari reisijatele tormi. Kuid vörreldes Colombot Pöhma-Aafrika sadamalinna­dega, leiame, et siin vööraste vastu siiski palju tagasihoidlikum ollakse, kui seal. Siitmaa pärisrahva iseloom on arg, tagasihoidlik, pehme. Tarvitseb vaid tösiselt käskida, siis kaovad tülitajad nagu tuul.

Köige visamad on öieti rikšad oma teenistust pak­kuma. Nad ei saa lihtsalt aru, et ka eurooplane jalgsi vöiks käia. Nende maitset haavab see niisama, nagu üt­leme meid — aluspesus tänavale ilmunud subjekt. On siis arusaadav, kui nad karjana kõndijale kaasa tulevad. Kuid ka neist saab lahti, tarvis ainult osata. Ei tohi astuda kõnelusse, vaid peab tegema säärase näo, nagu ei kuuleks ega näeks te midagi. Viimaks pöördute järsku ümber ning hüüate: *Go away* — käi minema! Rahu on lähemaks viieks minutiks kindlustatud.

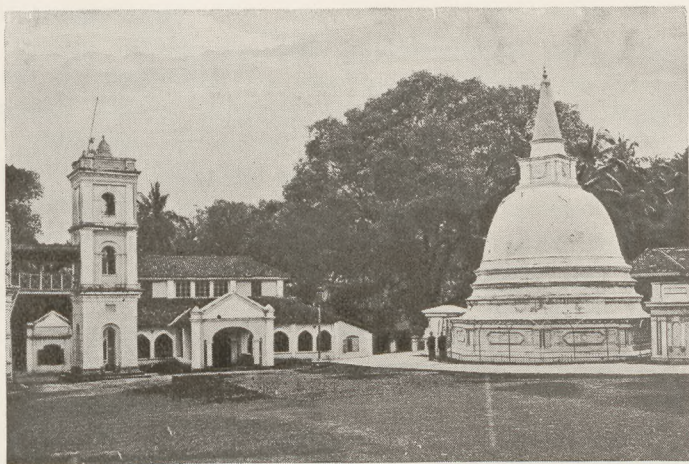
Hotellide ees varitsevad enamasti ühed ja samad rikšad. Need öpivad teid ja teie iseloomu peagi tundma. Mehed teadsid, et kui ma sõita soovin, siis vötan ma esimese rikša rea eesotsast. Tahan ma aga kõndida, siis ei sunni mind ükski vägi vankrisse astuma. Säärase järjekindlusega läks mul isegi korda rikšasid teataval määral enda kaitseks mobiliseerida: kui mõni juht vöi teine sihuke subjekt mulle hotelli lävel läheneda püüdis, siis kihutasid rikšad ta minema. Nad teadsid, et ma pole inglane, ja leppisid mu iseärasustega.

Ka kerjuste poolest pole Colombo kaugeltki nii tüü­tav, kui Oriendi linnad. Siin manguvad peamiselt vaid lapsed pisikest mee­lehead. Harilik vöte seisab selles, et mõni kaheksa-üheksa-aastane poiss rikšavankriga kõrvu

hakkab kõndima, lauldes tasase, summutatud häälega: „*It's long a way...*“ Ta usub, et see inglase südamele ilmtingimata peab mõjuma. Ja mõjubki. Iseenesest kostub see inglise lobauluke lapse suus, kes ennem kõike muud on kutsutud tegema, kui võõrastele ette laulma, abitult, meeltnukrustavalt ja väga ebakohaselt.

Need, kes veel pole laulma õppinud, hüüavad tasa-kesti: „*I have no papa, I have no mama! Master, master!*“ Ealeski ei tõsta ta häält, nii et see kaugemale kostuks, vaid püüab seda sulle otse kõrva sosistada. „*Master, master, one pence!*“ Ma ei saanud peaaegu kunagi säärasele palujale ära öelda, kuigi teadsin, et kaebus isa-ema puudumisest vaid kätteõpitud trafareet on. Colombos on tõeliselt vaesed, samuti vanemateta lapsed päris rahuldavalt kaitstud. Nad paigutatakse korralikkudesse kasvatustmajadesse ja kerjama ei pääse sealt neist keegi. Abimangujaiks osutub peamiselt huli-
gaanistunud element.

Vahel juhtub ka, et täiskasvanud mees või naine teie poole käe sirutab. Seal peate juba välimuse järele otsustama, kas anda paar penni või mitte. Kerjuste kaasakõndimist ja häbematuks saamist ei esine sugugi. Kui araabia või berbeeria kerjus võõrast nagu paras teeröövel kõnetab, leides, et valge mees kohustatud on talle bakšissi andma, siis tuleb sinne armupaluja palvelikult kokku pandud kätega, teeb sügava kummarduse ega lausu ühtki sõna: pead mõistma ise, mida sult soovitakse. Üldse on see rahvas liiga alandlik ja rõhutud. Rikša ei võta ealeski raha ühe käega vastu, vaid ikka kahega, pannes need nagu kaks kapslipoolt kokku. Eurooplast kutsutakse ikka „*master*“ (peremees), harvakult ka „*sir*“ (isand). Valge mehe ilmudes tõuseb teenijaskond poes, hotellides ja raudteejaamades kähku püsti. Vastused küsimustele antakse lühidalt ja ülearuse aupaklikkusega. Ma ei usu, et see eurooplaste poolt neile „sisse oleks tuubitud“, vaid siin annab end

Budda tempel Colombos.

Vaimulik rongikäik.

tunda aastatuhandetepikkune despotism, vali seisuslik kord ja karm usk.

Praegu valitseb Tseilonis kindel õiguslik kord. Maa-rahvas on riigivõimu ees üheõiguslik. Orjus on ammu kadunud. Teenija vahekord peremehega baseerub lepingul. Töökaitse on umbes samasugune, kui mahajäänumates Euroopa riikides, aga orjusevaim pesitseb inimestes. Alamast kastist mees kõnetab ülemasse kasti kuuluvat (kuigi see samasugune teenija oleks) otsekui oma ülemust. Linnas ei ole see nii märgatav, aga maal küll. Kui ma sellest kahele singaleesi üliõpilasele rääkisin, siis ütles üks neist: „See on meie saatus!“ Kõige rohkem pörutas mind, et ka Peradenyia põllutööinstituudi õpilaste hulgas mehi leidis, kes mind lihtrahva kombel „master“ nimetasid. Muidu on haritud singalees ikka väga euroopalik nii seesmuselt kui välimuselt. Rahvusrõivaid ei kanna enam ükski haritlane. Emantsipeerumine algab pükste jalgatõmbamisega. Sagedasti kõnelevad nad omavahel ka inglise keelt. Kui mitte pruun nahk, siis inglistuks haritud singalees juba esimesest põlvest alates. Leidsin ka sihukesi subjekte, kes avalikult ütlesid, — nad sooviksid olla eurooplased ja põlgavad kõige rohkem oma pruuni jumet. Kas leidub selliseid rahvusealgajaid palju, seda ma ei tea. Härri Hagenbeck kinnitas, et oma südames on nad kõik säärased. Kui mõni vastupidiselt tõendab, siis ainult sellepärast, et ta eurooplane olla ei saa. Kulub kindlasti veel paar-kümmend aastat, enne kui singalees ajab täie iseteadvusega rinna ette. Et see aeg tuleb, — noh, seal ei ole vähe-matki kahtlust.

Külastasin hindu templit. Öhtu oli ja metsikud pillid hüürgasid metsikult. Ma võisin vahtida tol hetkel ainult esiruumide läve tagant templi seesmusse. Kohutavad maskid tõbraste ja fantastiliste peletiste nägudega

vahtisid vastu. Kuldmadud püstiseisangus ja kerratõmbunult asetsesid peletiste kõrval, osalt nende küljes, nendega ühte kasvanud. Ka preestrid kandsid sigade, krokodillide ning merimadude maske. See oli nimelt Šiva tempel. Ta mõjus masendavalt. Kogu see pühadus oli justkui inимtunnete üle یرvıtav kaos.

Aga templi ees — trepiastmetel ning trotuaaridel — lamasid alasti kulid. Öudne muusika rammestas nende meeli.

Võtsin oma rikša ja sõitsin. Pimedusest ilmub kümnekond last ja jookseb kaasa. Kähistavad surutud häälel: „*I have no papa, I have no mama!*“ Pühad mehed olid mu peenest rahast lagedaks teinud, ja ma ei saanud enam kellelegi midagi anda. Sõidan tänava, sõidan teise. Vaakujate hulk jääb vähemaks. Mõned üksikud jooksevad veel kaasa. Siis kaovad nemadki öhe. Kuid keegi on ikka veel mu kõrval. Kuulen, kuidas koputab sõrmega tasakesi vankri küljelaua pihta: „*Master! Master!*“ Polekski nagu inimese hääл, vaid varju oma. Vaatan lähemalt: see ju templi teener. Kõik teised saanud jootraha, tema jäänud ilma. Ikka veel ei reageeri ma. Lõppeks vaikib ka koputamine. Varjust üksi aiman, et ometi on ta veel mu kannul. Siis peatan rikša ja palun, et ta minu arvel palujale kümme tsenti annaks. Must kuju kummardub maani. Kes teab, — ehk oli ka minu nägu ta meelest tol hetkel mõne krokodilli või teise peletise maski taoline. Sel maal nähakse ju paljusidki asju vaid maskis.

Koju minna on veel vara. Jalutan mere ääres. Täitsa tühi rand ja — pime. Ent siiski: liivadüünides, mille all mühavad lained, oleks nagu elu. Seal pikutavad ja istuvad kulid. Ka naised on nende keskel. Väga isäralisi naised. Taipan lõppeks tolle idüllі mõtte. Siis pannakse mindki tähele ja pimedusest ilmub küürutav kogu.

„*Radji, radji!*“ sosistab ta, vajudes veel enam küüru.

„I know any private places... any beautiful places.“
Ta inglise keel on hirmus, ta ise nagu nägemus ööst.
„Radji! You might look at. Beautiful girls... nice girls!“

Oleksin soovinud, et vähemalt seegi ilge ettepaneku-
tegija kõneleks julmalt ja energiliselt. Aga ei. Ta küüru-
tab kõige alandlikumalt. Ta sõandab ainult orjalikult
nõu anda. Ta ainult osutab — kas ehk *radji* ise pole
sellele mõttele tulnud.

Heliseb jälle kõrvades masendav muusika. Tulevad
jälle meelde virildunud, trotslikud, irvitavad näod temp-
list. Ega nad asjata ei naera, asjata ei põlasta. Küllap
nad on suggereerinud sealt kogu rahvale argust, alandlik-
kust, isiksusetust. Hirmsad peletised, grimassid!

IV. PEATÜKK PALMIST JA TÖÖST.

Tahan kõnelda palmist — kookospalmist. See on geenius puude keskel, kauneim troopikasaavutis. Tema dekoratiivsest ilust ja majesteetlikust kasvust olen rääkinud eelmise peatüki alul. Siin tahaksin pajatada ta kasulikkusest. Ei leidu maakeral ühtki teist puud, mis oleks inimestele niivõrt tulukas, kui kookospalm.

Kõige pealt pähkel. Põhjamaal ei näe kunagi õiget kookospähklit, sest sinna satub paremal juhul ainult seesmine osa pähklist. Too hiigla vili, mida nähakse Tseilonis kasvavat palmi käharpäise ladva vilus, on umbes nii suur kui kümnetoobine ämber.

Ta koostub mitmest osast. Pealmise kihi moodustab tihe kude, umbes kämmal läbimõõdus. Selle all on kivikõva koorukesega pikergune pall — päris pähkel ise. Saagides või raiudes koorukese puruks, leiame, et selle seesmist külge katab umbes kahe sentimeetri paksune valge liha, mahlakas ja puhas, maitsetult umbes nagu harilik pähkel. Palli õõnsust täidab rohekas mahl — kookospiim.

Raske on kujutella midagi karastavamalt ja meeldivamat, kui see jook. Mulle pakuti seda esmakordselt Läti konsuli mr. De Mel'i kookospalmide istandikus Colombos. Olin üllatatud ja jäin samast hetkest alates igapäevseks pähklipiima tarvitajaks. Tseilonis on nimelt väga halb vesi. Teda filtreeritakse ja keedetakse, enne kui kõlbab joogiks. Sellepärast tarvitavad kõik võõrad ning rändajad siin peamiselt soodavett ja ingveri õlut.

Mina aga leidsin, ja kuulsin seda hiljem teisteltki, et kõige nauditavam jook on pähklijook. Mingipärast tundub ta ikka jahe olevat, ka siis, kui vili juba varemalt — eelmisel päeval — puust alla toodud.

Pärismaalane avab pähkli ütle mata osavalt. Alul tehakse kesta ülemisse otsa, kus iseendast juba kolm umbset avakohta, paras auk, mille kaudu, kummutades pähkli, tühjendatakse selle vedelik. Siis purustatakse osava löögiga kest ning tehakse selle killust pisike lusi kas, mille abil süüakse toitev seesmise poole kiht. Pähk leid võib saada igal pool ning igal ajal. Ei leidu sää rast küla, sää rast jaama ega sää rast elamut, kus ei võiks 5—10 tsendi eest osta ilusat pähkli. Farmerite pool kostitatakse teid selle õnnistatud viljaga jumalamuidu. Minu sisemaisil rännakuil oli mitmeid päevi, kus ma hommikul tubli pruukosti sõin, aga pärast kogu päeva jooksul end ainult kookospähklist ja banaanidest toitsin. Leidsin olevat selle küllaldase ning kosutava.

Kui pähkel küpseks muutub, siis kahaneb vedelik poole võrra, muutudes ühtlasi värvilt valgeks. See on kookospiim, mida antakse hinnatava kastmena toitude juurde ja millest valmistatakse õlisid. Viimased pole ka Euroopale suurepärase delikatessina tundmatud. Saagopuder, mis muidu suurem asi pole, maitseb Tseilonis, tänu kookospiimakasmele, lausa taevalikult. See jääbki edaspidi mu ihaldatavamaks maitseroaks.

Muidugi ei mõelnud loodus inimese peale, kui ta pikkadel arenemis-aastatuhandeil kookosvilja selliseks kujundas. Piim pähkli sisemuses on määratud idanevale palmile joogiks, ja kestaalune liha — toiduks. Ei pea unustama, et kookospalm on ookeanirannikute puu. Küps pähkel, pudenedes puust, pidi rändama vahel tuhandeid kilomeetreid, kuni leidis endale uue ranna, millel kinnit udes algas idanemist. Vesi ümberringi oli soolane. Kui noorel idukesel poleks kaasas olnud oma joogi- ning toidutagavara, siis oleks ta enne juurte kasvamist pida-

nud suurema janu ning nälja kurnatusse. Paks koekiht aga, mis ümbritseb seesmist kesta, kaitseb lainetel ujuvat vilja rikete kui ka hammustamishimuliste loomade eest.

Nüüd hoolitseb inimene ise palmide sigivuse eest. Tseiloni rannikut kogu selle ulatuses katab tihe palmipuude mets, paiguti kuni kolmekümnekilomeetrilises laiuses. Puude umbkaudsetki arvu ei teata tänapäev nimetada; aga kui meeles pidada, et vabrikud õgivad iga aasta üle miljardi pähkli ja et keskmine palm annab aastas 50—60 pähkli, siis on iseenesest juba õigustatud imestusega pead kõigutada. Tseiloni maa-ala on ainult poole suurem Eesti vabariigi omast. Meil ei ole mände nii palju, kui Tseilonis kookospalme.

Tutvusin mr. De Mel'i vabrikus kookospähklitööstusega. Kõik osad sellest puust kasutatakse eranditult. Vilja ümbritsevast tihedast koest valmistatakse korve, vaipu, nõõri, odavat kotiriet, põrandaharju, pesunuustikuid ja palju muud. Enamalt osalt toimub see produktioon käsitsi, kuid mõned osad, nagu harjade ja riide valmistamine, on mehhaniseeritud.

Pähklikoorest valmistatakse lusikaid, kamme, tuha-toose ja mitmekesiseid toidu- ning jooginõusid. Ka seda tööd tehakse jaolt kätega, jaolt masinatega. Mis mind kõige rohkem üllatas, oli kookosesüsi. Seda tarvitatakse eriti kuumade ääside jaoks. Too produktioon on aga pisike ega mängi saare majanduses nimetamisväärset osa. Palmittüvi läheb kütte- ja ehituspuuks. Ka keppe, puunikerdusi ja mööblit valmistatakse sellest. Lehtedega kaetakse katuseid ja härjavankreid. Ainult juured jäävad majanduslikult kasutamata. Kütteks nad siiski kõlbavad.

Lõppeks oleks veel nimetada palmiviina — arakat, mida saadakse selle kuningliku puu mahla käärimisest, ja kookosjahu ning -tangu, mida segatakse riisiga ülimalt omapärase toidu — curry — valmistamiseks.

Paljud tamulid ja singaleesid elavadki ainult kookospuude kasvatamisest. Esineb sääraseid rikkaid plantaatoreid, kes omavad üle saja tuhande puu.

Mr. De Mel'i tehased asuvad Colombos. Teda peetakse siin õigusega rikkaimaks härraks. Mul oli ta juurde soovituskiri Läti saadikult härra Wesmanis'elt Londonist. Läksin ühel vabal pärastlõunal. Härra De Mel oli otsekohe nõus näitama tehaseid ning tuli ise saatjana kaasa. Sõitsime aristokraatseimate „Tsinnamomi aedade“ kaudu. Härra Mel osutab toredaimale *bungalow*'le, sõnades: „Siin asun ma ise.“ Vähese aja pärast: „Siin elab mu poeg.“ Siis jälle: „Äga siin asuvad mu vanemad ja selles majas olen ma sündinud.“

Nime järele võiks pidada teda jumal teab kelleks, aga ta on ometi puhastverd singalees ja toonitab ka ise seda teatud uhkusega: rikas mees võib olla mistahes; ta ei tarvitse kadestada eurooplast. Buddismile on ta ometi pööranud selja ning hakanud kristlaseks. Pojast koolitas koguni katoliku preestri.

Äkitselt seisatub auto tüüpilises aedlinna tänavas ilupõõsastega kaunistatud värava juures. Mis nüüd? Selgub, et olemegi jõudnud tehastesse. Vastasoleva maja seinalt paistab silt pealkirjaga: „*Museum*“. Seal tutvustatakse mind üksikasjaliselt kõigi Tseiloni tähtsamate saadustega, alates riisist ning lõpetades kalliskividega. Seletusi jagab härra De Mel'i vabrikute juhataja — Tseilonis sündinud inglane. Vahepeal ulatatakse, muidugi, kruuk kookospähkliimaga.

Siis veereb muuseumi ette imelik sõiduk: madal nagu meie maa kivivedamise käru, aga varustatud istmetega ja mootoriga. Sellega algab sõit mööda suurepäraseid palmipuisteid, mille ääres asuvad siin ja seal üksikud vabrikuhooned. Ei oleks eales kujutelnud tehaseid säärases ilumetsas. Majad on enamasti lahtised, moodustades vaid katusealuse. Töötamine toimub vabas õhus ning on ses mõttes, teadagi, palju tervislikum kui meie vab-

rikutes. Ainult mõned hooned, nagu katlamaja, on seintega. Puhtus kõikjal eeskujulik; töötajateks tamuli ja singaleesi mehed ning naised. Punutakse vilkalt korve ning matte, klopsitakse masinate abil harju ja luudi, treitakse tooli- ning lauajalgu, pannakse mööblit kokku. Kõik nagu Euroopaski, ainult töölised on kolmveerand alasti ja ümbrus eksootiliselt omapärane.

Konsul De Mel pole üksnes palmiplantaator ja suur-kaupmees, vaid ka grafiiditööstur. Grafiidi väljavedu moodustab Tseiloni üldekspordis kookossaaduste, tee ja kummi kõrval tähtsaima artikli. Muist hooneid palmimetsas kuuluvadki grafiiditööstuse alla. Toores grafiit veetakse siia vagunettides. Kõige pealt läheb ta lõhkumisele; siis loobitakse ta hulgast välja graniidi- ja lateriiditombud, umbes nagu põlevkivist paetükid.

Sääraselt ettevalmistatuna läheb saadus hakkimis-masinasse, kus puruneb hernererasuurusteks tükkideks. Kuid puhas pole ta veel kaugeltki: ikka leidub veel ta hulgas võõrasaineid. Jahvatuskividesse peab aga minema ehtsaimast ehtsam aine. Ei aita siis muu, kui mobiliseeritakse suur kari tütarlapsi, kes üksikute tükkide kaupa sõrmitsevad läbi kogu purustamismasina toodangu. See on äärmiselt tähelepanupingutav ja igav töö. Võõrasaine on grafiidiga kokku puutudes muutunud värvilt samasuguseks läikivpruuniks kui grafiitki. Ainult terane silm märkab vahe.

Tüdrukud istuvad või kükitavad tsementpõrandal, noppides nina all asuvast sõmerahunnikust puhtaid grafiidikillukesi sõelataolisse anumasse, loopides ühtlasi kõlbmata ainete tükid kõrvale. Palka makstakse neile töörohkuse järele.

On kurb ja kahju näha neid noori olendeid seal vintselemas. Nad kannavad väikesi jakikesi, umbes nagu meie naiste rinnahoidjad, ja musta mähist puusade ümber. Puhtad on nad ülimalt, kuid see on grafiidi puhtus, grafiidi läige. Ei seleta mu silm mingit värvivahet nende

piha ja sõelakogutud grafiidi vahel. Nad kummarduvad oma töö juures kuidagi ääretu alistuvalt ja gratsiööselt. Ilusad on nad otsekui need luuletised, milliseid kirjutavad head meistrid heal inspiratsiooni silmapilgul hea pliiatsiga — grafiidiga. Võiks vaadelda neid tundidekaupa, kui see mitte nii nukker poleks.

Meie möödudes sirguvad nad põlvedele püsti, panevad käed kokku, pihud vastamisi, ja teevad kerge kummarduse. See olevat tamulite tervitus.

Konsul De Mel on euroopaliselt haritud härra. Ta veedab sagedasti oma jõudeaega Pariisis, Nizzas ja Biarritzis. Tal on uhke kodu ja mõnetuhandeköiteline raamatukogu. Londonis olles olevat ta hr. Vesmanis'ele hoobelnud, et ta on oma tööliste nagu isa. Naised nutvat, kui ta lahkub, ja mehed olevat kurvad. Seda suurema rõõmuga aga pidavat tervitama töölised teda pärast — tagasitulekul. Rongikäiguga ning muusikaga võetavat teda vastu. Ka minule ei mallanud isand De Mel nimetamata jätta, et ta elab oma töölistega nagu üks pere.

„Minu tööliste hulgas ei leidu ühtki sotsialisti ega kommunisti!“ tõendas ta uhkeldavalt.

Ma usun ka, et tal on õigus. Klassiteadlikku proletaarlast ei leidu ta tehastes ja kaevandustes. Marx'i ja Engels'i nimi on siin veel tundmatu. Aga mis puutub tollesse absoluutsesse kodurahusse ja perekondlikkusse, siis lubagu hr. De Mel mind natuke kahelda. Ma ei hinda toda perekondlikkust liiga kõrgelt, sest olen harjunud endastmõistetavaks pidama, et perekonna piirides valitseb enam-vähem ühesugune kultuur ning mugavus kõigile. Vist vaatab ka tamul tolle kristlasest leivaisa isalikkusele pisut kõõrdi. Nagu pärast kuulsin, ei ole ka härra De Mel'i vabrikud üle-indialise ametiühingute liidu mõjuavaldusest päris vabad.

Järgmisel hommikul läks sõit pisut kaugemale, — lõuna suunas Kurnagalasse. Seda tunnet mul siiski ei

olnud, et Colombo lõpeks ja kookospuude puiestik vähe-
neks. Järjest uued *bungalow*'d, savihütid ja toredad
asfaltteed. Veider on aga näha, et maapind paiguti
praguneb. Sügavad kraavid, otsekui mustad, prügised
verihaavad tungivad paiguti teeni. Siis näed sama musti
kulisid veeretavat kärele pruune kivipaaku, mille nurgad
päikese käes sädelevad. Mind viiakse ühe sügava kaevu-
suu ette, mille küljed maraskised, mille põhi õudne.
Alt kostab kopsimine ja inimehääl. Õõtsuvad praamid
sõidavad lõhestikku mööda edasi ning tagasi. Viimaks
märkan veel, et kaevurakked trepikujuliseks on taotud
ning et seal grafiidikarva inimputukad siblivad. See ole-
vatki kaevandus.

Sõidame praamiga alla ja näeme taevast enda pea
kohal pihulaiuseks kahanevat. Õhk ei olegi enam õhk,
vaid umbne, tinaraske leitsak. Kopsud ei jaksa nii palju
neelata kui hinge seeshoidmiseks vaja läheks. Juba lühike
kallusklemine praamil mõjub peaaugule ja annab end
nagu vasaralöökidega meelegahtadele tunda. Galeriidesse
ei pääse me üldse, sest need on määratud vaid ronimi-
seks ja lamamiseks. Pole meil riideidki, mis paneksid
vastu immitsevale grafiiditolmule.

Ometi vingerdavad maapragudes inimesed. Nad mur-
ravad seal raudkõvu kihte ja lohistavad neid tükikaupa
avause poole. Need on kulid Lõuna-Indiast — inimesed,
kes poeksid silmusessegi, kui selle eest tasutakse. Need
on elavad pliiatsid, millega kirjutatakse higistnõretavaid
peatükke töö-ajaloosse. Kohalik tamul ei lähe maa alla.
Veel vähem teeb seda singalees. Aga „kulid“ lähevad.
Kui ma edaspidi veel pliiatsit peaksin tarvitama (harva
ma seda küll teen), siis pean ikka ning jälle mõtlema
neile töövägilasile, kui ka noile grafiidikarvalistele tütar-
lastele, kes saledalt ja imeõrnalt painduvad hiilgavate
sõmerakuhjade vahel.

Kulide barakke nägin ainult eemalt. Need on kitsad
ja pikad nagu kaubarong, muudkui ühest tükist. Katus

plekist, seinad laudadest. Ümberringi paljas maa ja palmide tüvestik. Seal lamab neid mehi kõigis mõeldavais poosides. Kas oskab ükski neist lugeda seda, mis kirjutatakse nende käsivarrest tulnud grafiidiga? Asjatu küsimus. Vist kõik nad suhtuvad valgete inimeste maailmasse õige kriitiliselt, kuid ometi võitleb valge tööliiskond ka nende tuleviku eest.

Töövõimaluste mõttes kujutab Tseilon enesest võrdlemisi õnnelikku nurgakest maailmas. Siin ei tunta tööpuudust. Iga aasta tuleb umbes 50 tuhat tamulit India sisemaalt (peamiselt Dekhanist) Tseilonisse hooajatööle. Nad valguvad saarel laiali, — kes riisipõlde mulistama, kes kummi- ja teeistandikkudesse, kes metsatööle, grafiidikaevandustesse jne. Kõiki neid hüütakse ühise nimega kulideks, sest nemad osutuvad selleks odavaks tööjõuks, mis endised hiina sisserändajad maalt välja võistles. Püsivat teenistust pakuvad kulidele linnad rikkameeste, koormakandjate ja tänavasillutajate ametite näol.

Singalees ise, kui tal põldu ja palme pole, katsub kergemat ja intelligentsemat tööd leida. Samuti pärismaalane-tamul. Nad on okupeerinud alamaastmelised ametikohad, politseiteenistuse, raudtee ja ärid. Ka iseseisvad väikeettevõtted, nagu pagari-, kingsepa- ja rätsepaärid ning hulk muid on peaaegu eranditult nende käes. Suuräridest kuulub küll lõviosa inglastele, aga singaleeside konkurents on selgi alal tugev. Üksnes võõrastemajad ja laialdasemad istandikud kuuluvad peamiselt valge tõu esindajale. Palju vägevaid maahärrasid istub siin veel Portugali ja Hollandi valitsemisaegadest saadik. Nad on end rasvaseks nuumanud, aga viimasel ajal kipuvad lood allamäge minema, eriti kummitööstuses.

Keerulisem, kui kehalise töö tegijate küsimus, on haritud tööjõudude lugu. Tamulid ei hooli palju haridusest, aga singalees ronib otsekui eht tõrvikumees ka kõige kitsamaist oludest ning pilkasemast õöst usinalt

esile. Ta elab, nii tundub mulle, praegu oma vormi ja tungi aega. Koolidevõrk katab tihedalt maad, kõrgemad õppeasutised lasevad poolsadade-kaupa uusi lendusid ilma. Kohtade hulk ei kasva põrmugi nii ruttu. Uustulnukate mahutamine osutub raskeks probleemiks. Parematel kohtadel istuvad inglased juba endisest ajast ja traditsioonide põhjal kanduvad need ametid uutele inglastele edasi. Mida peavad tegema omad intelligendid?

Veel minu siinviibimise päevil tõsteti ägedat protesti selle vastu, et inglise administratiivvõimud celistavad kohtade jagamisel eurooplasi (loe: inglasi). Pruunihahksel võivad suuremad kogemused olla, paremad atestatsioonid, aga ette jõuab sagedasti nooruke Londonist. Küsimust käsitleti ka valitsusnõukogus (parlamentis). Seal läks asi üsna ägedate sõnavõtmisteni, mida ajakirjandus põhjalikult refereeris. Muu seas heideti valitsusele ette, et see kunstlike abinõudega takistavat singaleeside ja tamulite kõrgema tehnilise hariduse omandamist Inglismaal. Tseiloni omi tehnikakoole ei peeta küllalt headeks. Inglise kõrgematesse õppeasutistesse aga võetakse tseilonlasi samadel kitsendavatel alustel, kui näit. prantslasi ja itaallasi. Kas tseilonlane ei olegi Briti riigi kodanik? küsiti kibedusega.

Kahtlemata pidid need hääled Londonissegi kostuma ja seal mõtteid äratama.

V. MINEVIK JA TANAPAEV.

Tseiloni eluvormidesse on valanud rohkesti mitmekesisust see tähtis asjaolu, et saarel asub kaks suuremat rahvast, kelle kultuur, usk, elukombed ja traditsioonid põhjalikult erinevad: singaleesid ja tamulid.

Singaleesid on arvuliselt suures ülekaalus. Neid loetakse ümmarguselt kolm miljonit hinge. Tamuleid ainult üks miljon. Selle juures peavad singaleesid end saare põlisteks elanikkudeks, kuna tamuleid käsitatakse hilisemate sissetungijatena. Singaleeside päritolu on aariaalik, nende keel lähedane muistsele sanskritile. Tamulid põlvnevad draavida tõugudest ja seisavad keeleliselt lähedal teistele Lõuna-India rahvustele. Etnograafiline tüüp kummalgi rahval omab rohkesti silmapaistvaid tõutunnuseid. Pole põrmugi tarvis olla asjatundja, et tamulit juba välimuse järele eraldada singaleesist.

Ehk küll singaleesid end ise saare päriselanikkudeks peavad, ei ole sellega veel mitte öeldud, et nad seda ka tõeliselt oleksid. Tseiloni ürgajalugu katab paks udu. Raske on otsida selle tihedusest tõtt. Teadusmehed julguvad igatahes väita — ja neil on selleks vist küllaldaselt põhjust —, et singaleesid, tulles India kaudu, tungisid saarele umbes poolteist tuhat aastat enne praegust ajaarvamist, hävitades ning surudes maha sealse ürgelanikkonna, kes pidi seisma veel ääretult madalal arenemistasmel.

Tseiloni viljakandev maapind ja hea kliima võimaldasid singaleesidel tugeva ühiskonna ning vägeva riigi

loomise. Kultuuriliselt oma aja rahvaste esirinda kuulus, panid nad saarel oma korralduse ja oma rakendused maksma. Nad lõid Põhja-Tseilonist eeskujuliku põllutöömaad ja asutasid suure linna Anuradhapura, mis püsis nende pealinnana ligi kaks aastatuhandet. Too oli suur õitsenguaeg. Mitte üksnes saare kuivad kiltmaad ei muudetud kunstliku niisutuse abil saagirikasteks väljadeks, vaid ka kunstid ja teadused arenesid ennenähtamatult. Anuradhapura tolleaegsed ehitised on võrreldavad üksnes Egiptuse püramiididega.

Loomulikult pidi singaleeside riigi rikkus põhjapoolsete naabrite kadedust ning saagihimu äratama. Tamulite röövkäigud Dekhani poolsaarelt muutuvad järjest sagedamaiks. Nende iseloom on rüüstav ja halastamatu. Vallutatud kohtades tapetakse elanikud, hävitatakse külad. Lõppeks õnnestubki tamulitel singaleese Põhja-Tseilonist välja suruda, milleks rohkesti kaasa aitavad vaimulikkude omavahelised tülid ja väepealikute äraandlikkus. Õitsev kultuurimaa langeb barbarite saagiks. Ei mõtle enam keegi niisutamiskanalite korrashoiule ega hinnata enam ajaloolisi ehitisi. Saare põhjapoolne osa muutub uuesti kuivaks, kasutamiskõlbmatuks kõrvedžungliks, Anuradhapura — usu, kunsti ja teaduse linn — rohtub, sammaldub, kõduneb.

Singaleesid rajavad endale saare mägisel keskmaal uue pealinna Kandy. See ei tõuse küll kunagi Anuradhapura vääriliseks, on aga ometi suur ning vägev küllalt. Kindlasti võiks ta tamulitele edukalt vastu panna, neid ehk väljagi peksta saare veergudelt, kuid despootilisele riigile omased troonitülid salakavalate preestrite ning munkade telgitagusel õhutusel nõrgestavad rahva vastupanu. Kojarevolutsioonid ja võimuhaarajate karmus ning hoolimatus riisub usu ning lugupidamise riigivõimult. Maa laguneb iseseisvaiks despootiaiks ja tamulid mängivad järjest tähtsamat osa. Juba pääsevad Kandy troonilegi tamuli tõugu mehed.

Samal ajal algab eurooplaste ekspansioon — kõige kaugemategi meretaguste maade sõjaline ja äriline vallutamine. Tseiloni kallastele ilmuvad esimesed eurooplaste varustatud salgad XVI sajandi alul. Nimelt kinnitavad portugallased 1507. a. oma kanna saare lõunarannikule. Nad vallutavad muu seas Galle kindluse ja arendavad omalt poolt selle muldvalle. Ka rajavad nad endale uue kindlustatud seisupaiga praeguse Colombo kohale. Eks sellest tulegi Colombo südalinna nimetus — Fort.

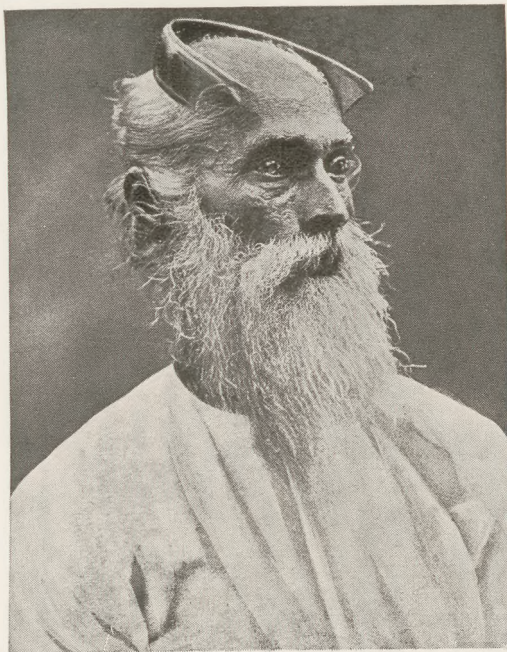
Peale kõige muu asuvad portugallased „pimedaid paganaid“, kes oma enamikus budda usku tunnustavad, kristliku „armuõpetuse“ juurde juhatama. Nagu teisiti ollagi ei või, toimub see tule ja raua abil. Kogu rahvas pöördub vihas nende vastu ja nad ei saagi muud, kui pidada järjest verisemat võitlust. Kandy kuningriik püsib edasi; sissetungijatel ei õnnestu seda vallutada.

Poolteist aastasada hiljem tõuseb portugallastele kardetav konkurent hollandlaste näol. Need ei ole üksnes sõjamehed, vaid ka diplomaadid. Fanaatilise usu asemel pakuvad nad saare päriselanikkudele kõige reaalsemat äri, kuid toetudes seejuures endastmõistetavalt sõjariistade jõule. Önn naeratabki neile ja 1656. a. lahkuvad portugallased lõplikult Tseilonist. Aga ka uutel peremeestel — hollandlastel — ei ole kauaks asu: nad peavad taganema maakera suurema äri- ning sõjajõu — inglaste ees. 1796. a. võtavad inglased saare rannamaad, mida vahelduvalt valitsenud portugallased ja hollandlased, oma võimu alla. Mitmed ekspeditsioonid läkitatakse sisemaale. Mehed surevad malaariasse ja teistesse tõbedesse. Iga kamaluke uuestivõidetud pinda maksab hulk raha ja inimelusid. Kuid ometi õnnestub inglastel see, mida hollandlased ja portugallased asjata olid püüdnud: Kandy kuningriik alistub. Viimane Tseiloni pärismaalastest valitseja Sri Wickrama Raja Simha langeb ühes Kandy trooniga 1815. a. Tollest ajast peale peab Tseilon korraldama oma elu sootuks uutel alustel.

Teadagi ei tulnud inglased siia maarahvast õnnelikuks tegema, ei püsi nad ka praegu siin mingeil ideelisel põhjusil, aga tõde peab siiski tunnustama: Tseilon on viimasel kahel sajandil jõudsalt arenenud ja kultuuristunud. Rahva rahulik areng oli uute — püsivate — peremeeste võimu all kindlustatud. Saarele punuti tihe raudteedevõrk. Maanteed ei ole mitte halvemas korras, kui Inglismaal eneses. Sadamatest arendati eeskujulikule järjele Colombo. Kõik see mõjus saare majanduse tõstmiseks ja heakorra loomiseks kaasa.

Euroopalised kombed ja euroopaline arusaamine tungib nii koolide kui suhtlemise laienemise kaudu järjest sügavamatesse rahvakihtidesse. Kastivaim, mis Tseilonis vist kunagi nii tugev pole olnud kui India mandril, elab kõigi tunnuste järele otsustades viimseid päevi. Riigivõim ei tee vahet kõrge ega madala kasti vahel. Nähes, kuidas eurooplased igast kastist inimestega — ka kõige põlatumad ning halvemad hulka arvatud — suhtlevad, end mitte „määrida“ ning „roojastada“ ei karda, hakkab pärismaalanegi kaotama püha aukartust kastide kõikvõimsusse. See tähendab rahva demokratiseerumist, kõikide üheõiguslust, ilma milleta ei saa olla edukat kultuuriarendamist.

Kõige hinnatavam aga, mis praegused peremehed maale alaliste kodusõdade ning vägivalda asemele tõid, oli õiguslik kord. Varandus on igale mehele kindlustatud. Ei või karistada kedagi muidu, kui kohtu läbi vastavate seaduste põhjal. Mõteteavaldamine on vaba nii sõnas kui trükis. Singaleesi teatris — *Tower Hall Colombos* — pandi näiteks Mahatma Gandhi viimase rännaku puhul suur meelevaldusekoosolek toime, kus kõnelejad kõige otsesemalt toonitasid, et Tseilon, samuti kui India, täielikult iseseisvaks soovib saada. Administratiivvõim ei keelanud neid avaldusi. Ma ei oska lugeda singaleesi ja tamuli ajalehti, aga nagu mulle tõendati, käsitlevad nad Briti riigist lahtilöömise küsimust enam-vähem igas

Kõrgemasse kasti kuuluv singalees.

Roodia neuu Tseilonil.

numbris. Kindlasti tuleb inglastel see maa kord maha jätta — muidugi vastava kokkuleppe põhjal, mitte veriste löömingute tagajärjel, — kuid need väärtused, mis loodi siin Inglise võimupäevil, jäävad püsima väärtusliku lisana saare senistele saavutistele.

Tulles tagasi rahva juurde, vaatleme kõige pealt singaleese. Neil on unistav hingelaad ja habras keha. Ühel osal neist on pikk, peen kasv, mille juurde kuulub kitsas nägu hästiarenenud, terava ninaga. Nad jätavad intelligentse, teatava määrani isegi aristokraatliku mulje. Juba laeval olles panin tähele, et mu singaleesist kaasreisijatel olid suured, unistavad silmad. Pärast nägin sedasama igal sammul. Isegi teenijad võõrastemajades ning *rest-house*'ides leiavad vahel mahti hetkeks seisatuda ja vahtida endassesüvenenult kuhugi kaugele. Nende kõnnak on enamasti aeglane ja tasakaalukas.

Teine osa singaleese, kes ehk enam puhast tõugu ei esita, on kasvult tugevamad, näolt ümmargusemad ja liigutustes kärsitumad. Nad jätavad argipäevse mulje ja tunduvad vaimult maa küljes kinni olevat. Suurem hulk neid, nii näib mulle, kuulub kammekandvatesse kastidesse. Juuksekasv on neil tugev, vahel kähar. Nina on neilgi hästi arenenud, kuid mitte terav.

Tamul erineb singaleesist juba nahavärvi poolest, olles hästi pruun, peaaegu must. Kondid on neil tugevad, lihased samuti. Nad on otsekui loodud raske töö jaoks. Loomu poolest tuletab tamul meelde alalist askeldajat, kellest aga alati öelda ei saa, et ta väga arukas oleks. Valdav enamik tamuleid on lühipealised. Ninad paksud, kuid lühikesevõitu. Kasv keskmine. Näed neid ikka raskematel töödel, eriti riisipõldudel. Usun, et see on töökas, arenemisvõimeline rahvas. Läbisaamine tamulite ja singaleeside vahel olevat, nagu tõendatakse, kõigiti sobiv ja korralik. Ajaloolised vihavaenu põhjused ei saa tänapäev enam osa mängida. Mõlemad rahvad loevad end Tseiloni isamaalasteks ja tahavad oma kodumaa õitsenguks kaasa

töötada. See ei tohiks neil raskem olla, kui näiteks soomlastel ja rootslastel meie naabervabariigis.

Praegune valitsev võim tunnistabki mõlemad rahvad saare pärisrahvasteks. Kõik ametlikud teadaanded ilmuvad kolmes keeles. Ka tänavate nimelauad ja poesildid esitavad kolme keelt. Colombos paigutatakse inglise keel esikohale, mujal aga keskele. Teatrikuulutused ja muud eralaadsed avaldised ilmuvad harilikult ühes keeles, vastavalt rahvusele, kelle jaoks nad määratud. Inglisekeelsed ajalehed avaldavad pikki ning põhjalikke artikleid pärismaalaste seltskondlikust elust, mis peamiselt sellega seletatav, et nii inglise lehtede kaastööliseks kui ka lugejateks on enamikus singaleesid ja tamulid, hoolimata nende eneste arenenud ajakirjandusest. Siin ei julge isegi vanameelne „Times“ võtta India ja Tseiloni rahvusliku liikumise vastu hukkamõistvat seisukohta.

Meeste rõivastis on mõlematel rahvustel ühesugune: lina puusade ümber, pintsak pealmise kehaosa katteks. Tamulid tarvitavad vahel ka peamähist. Singaleeside pea on alati katmata. Tamulid-töölised (võib-olla ka mõned singaleesid) käivad enamasti ilma pintsakuta, see täh. palja ülemise kehaga. Õieti ongi pintsak eurooplastelt laenatud ning levinud sadamalinnade kaudu saare sissemaale. Indiast tulnud kulid kui ka muidu raske töö tegijad põldudel ja teedel ei kanna rõivaid. Nendele piisab väikesest rätistki, mis seotakse jalgade vahelt läbi. Sihuke mees on otsekui söesegusest vasest valatud.

Singaleesi naiste rõivastis koostub kahest iseseisvast palast: pisike jakk, mida meie naised „taljeks“ hüüavad, ja palakas värvilist riidet seeliku aseainena. Meie silmale tundub säärane rõivastis kuidagi poolikuna, aga ilus ja nauditav on ta ometi. Kuna käsivarred ja keskmine osa pihast paljaks jäävad, siis tõstab see ülikond naiste kehavormi, mis singaleesidel ikka laitmatult sale, võluvalt esile. Maal kahaneb jakk harilikult lihtsaks rinnahoidjaks, mis noorte neiude juures päris loomulikuna tundub,

vanemate naiste juures aga esteetilisi tundeid kipub riiivama.

Tamuli naised oskavad end katta ühe ainsa kirju linaga, kuid näib siiski, nagu kannaksid nad hästi mo-

Tamuli „külailudused“.

dernset pallikleiti. See lina laotatakse kõige pealt puusade ümber ja heidetakse siis üks ots üle rinna ning vasema õla seljale, kus kinnitatakse vöö kohale, kas keset selga või pisut vasema puusa pool. Rõivastuja oskusest oleneb anda oma välimusele soovikohast erinevusi. Rind on ühel rohkem, teisel vähem kaetud. Üks paneb rohkesti volte puusale, teine laseb riide sile-

dalt ning õhuliselt langeda. Ikka avastad mõninga isikulise joone. Rinnad jäävad selle katmisviisi juures kummaltki küljelt nähtavaks, eriti kummardumise juures. Noortele sobib see hästi ja maal käivadki nad peaaegu katmata rinnaga. Üldiselt aga on tamuli naiste rinnad suured ja kui nad vanemas eas lohakalt rippuma jäetakse, ei aita see naise ilu tõsta, vaid vastuoksa — rikkuda.

Teine tamuli naiste rõivastumise defekt seisab liiga küllases ehete kandmises. Ei aita sellest, et rõngastatakse hõbevõrudega käsivarred ning jalasääred; ka ninna ja kõrva pistetakse tilgutid ja rõngad. See mõjub aafrikalikult, tuletades tahtmatult meelde metsrahvaid. Tamuli naiste rõivastis on siinses kliimas praktilisem singaleeside omast ja sellepärast näemegi noori singaleesi naisi tihti kasutavat tamuli kirjut palakat. Euroopa mood ei ole veel siitmaa naiseni tunginud, ka kõrgemates ning rikkamates kihtides mitte. Ei suuda otsustada, kas on see neile naistele kasuks või kahjuks. Igatahes meeldib meeste juures euroopa rõivastis mulle rohkem kui rahvuslik rüü.

Kehapuhtuse eest hoolitsemine seisab pärisrahvaste juures kõrgemal, kui arvata võiks. Igapäevne pesemine on üks paratamatuid toiminguid. Osalt nõuab seda juba usk, kuid peamine põhjus seisab siiski kliimas ja harjumuses. Kui ühtki suplemisvõimalust ei ole, siis loobitakse endale kapaga jahedat vett kaela. Ka reisijaile võimaldatakse see mõnu. Headest võõrastemajades on igal toal oma vanniruum sooja ning külma veega. Keskpärastes hotellides — eraldi paar vannituba. Erimaksu vannitarvitamise eest ei nõuta. Pesemist loetakse niivõrt kohustuslikuks, et kui sa ise ei taipa vanni minna, siis tuletab teener sulle seda meelde. Ainult Kalutaras — lõunarannik, 50 miili Colombost — ööbisin säärases hotellis, kus pere-mehele mulle soovitas minna jökke; ta ise olevat seal poole tunni eest tulnud; vannituba neil ei olevat.

Rest-house'ides on igal toal vanniruum, aga ei ole

vanni. Seal peab kas püsti seistes endale vett kaela uhtma või istuma lapsepesuvaagnas, misjuures vesi kraanist kaela kukub. Mugav see just ei ole. Mõõda minnes olgu märgitud, et *rest-house*'id on valitsuse poolt asutatud

Rikas singaleeslanna.

ja *rest-house*'i pidaja on valitsuse palgaline. Hinnad kindlad, võrdlemisi mõõdukad.

Rännates maal kütkestab reisija tähelepanu koolilaste rohkus. Näed neid raamatukandamitega vastu tulevat või mõne suure puu all poolringis seisvat, tahvlid käes, näod mõttes. Vahel seatakse nad ka nelinurka kükitama. Siis seisab õpetaja ruudu keskel. Muidugi tehakse ka koolimajades tööd, aga see pole küllalt mugav. Ruumid

on seal kitsad ja vaheseinad sedavõrt puudulikud, et eraldumisest õieti juttugi pole. Õppekavadelt ja vaimult on need head ilmlikud koolid. Ei ole sugugi võrrelda Islami maade koraani tuupimise koolidega. Õpisundus (kõigile lastele) maksab juba kaheksandat aastat. Varem polnud sellele mõeldagi. Täiskasvanud pärismaalastest on vaevalt pooled kirjaoskajad. Õppekeel rahvakoolides on kas singaleesi või tamuli oma, vahel ka mõlemad. Inglise keel on ainult üheks õppeaineiks. Keskkoolides aga minnakse inglise õppekeelele üle.

Minule valmistas lausa teravuseni tunduvat heameelt nende vabaõhukoolide vaatlemine. „Seal on tulevane Tseilon!“ mõtlesin ma: „Seal idaneb Euroopa seeme igivanal idamaisel pinnal. Igal pool — ka siin — rajatakse aluseid tulevaseks ühiseks inimkonnaks.“

Tseiloni ürgrahvastest on säilinud meie päevini ainult tibatilluke salk veddasid. Nende täpsat arvugi ei teata; igatahes ei tõuse see palju üle tuhande. Nagu kuulda, seisvat nad veel metsinimese astmel. Sinna nad vist jäävadki. Küla-veddad, kelle õlult metsmehelikkus juba maha heidetud, polegi veddad: nad räägivad tamuli keelt ja sulavad tamuli rahvusse. Mina muidugi ei näinud veddasid, nagu ei näe neid teisedki huvireisijad.

Mõned autorid arvavad ka roodiaid Tseiloni ürgrahvuste hulka, kuid see on käegakatsutav eksitus. Roodia pole mitte rahvus, vaid kõige põlatum kast inimesi. Võibolla kujutavad nad Tseilonis sedasama, mis India mandril *chandala*. Veel paarikümne aasta eest ei tohtinud roodia naine katta oma rinda. Varem pidid nad käima sootuks alasti. Teel pidi roodia vastutulijatele juba kaugelt hoiatuse karjuma ning ise padrikusse pugema ootama, kuni teekäija möödub. Iga kokkupuude roodiaga, isegi kõnelus, loeti roojastavaks. Vanul ajul oli roodia tapmine karistamatu. Kuidas tekkis säärane põlatud kast, on raske mõista. Arvatakse, et pakkuaetud kurjategijatest. Roodiate hulka täiendati iga aasta värske „sõnnikuga“: mõned

liigid kurjategijaid heideti roodia kasti. Muu seas karistati selliselt abielurikkujaid naisi.

Inglise riigivõim vabastas need õnnetud olendid elavaltmaetute surnuaialt. Kuid jäädes truuks oma harjumustele, asuvad nad praegugi eraldatud külades, suhtlevad ainult omataolistega ja abielluvad ainult omavahel. Nende arv on suurem kui veddade oma: ümmarguselt kolm tuhat.

VI. EUROOPLASED TSEILONIS.

Kaugetes ookeanitagustes maades, kus päriselanikkond moodustub värviliste rasside esindajaist, on isegi turist huvitatud kokkupuutest eurooplastega. Minu võimalused ses suhtes polnud kuigi suured, aga mõned hinnatavad tutvused jäid ometi maha. Eriti kasulikuks osutus mulle tutvus populaarse John Hagenbeck'iga, kes asub Colombos.

Arvatavasti on suurem hulk lugejaid kuulnud seda nime — tänu Hagenbeck'ide eeskujulikule loomaaiale Hamburgis. John Hagenbeck, kellest siin jutt, on Hamburgi Hagenbeck'i noorem vend. Ta asus juba poisikesena Tseiloni elama ja on kodustunud siin lõplikult. Omab laevamaakleri-kontorit Colombos ja varustab Euroopa tsirkusi, loomaaedu kui ka teaduslikke asutisi kõige mitmekesisemate neljajalgsete, roomajate ning lindudega troopilistest maadest. Ta üksi on saatnud Euroopasse rohkem elevante, ahve ja madusid, kui teised eksportöörid kokku.

Ilmasõja lahti puhkedes tabas seda kummalise elukutsega meest raske katastroof: inglased saatsid ta Tseilonist välja, ilma et oleksid andnud talle ühtki tundi aega asjade ning äride likvideerimiseks. Tühjade taskutega leidis ta end järsku Sumatra saarelt. Saksamaale jõudis salaja pärast seiklusrikast põgenikuteekonda, saades maitsta kibedusi ja riskeerides eluga. Ta ise jutustab sellest oma raamatus: „Kakskümmend viis aastat Tseilonis“.

Nimetatud teoses, mis huvitavalt ja asjatundlikult, kuigi pealiskaudselt, kirjutatud, avaldub John Hagenbeck

tõelise Tseiloni patrioodina. Ta armastab ja ülistab seda maad; suhtub soojalt nii inimestesse kui loodusse. Teos lõpeb sõnadega: „Ma olin nüüd vaba; aga minust eemal lamas lõpmatus kauguses mu purustatud õnn, mu troopiline paradiis — Tseilon.“ Raamat on ilmunud 1922. aastal ja tundub jumalagajätuhüdena Tseilonile.

Seda suurem oli mu üllatus leides autorit just sealt, kuhu poole lendasid ta unistused — Colombost. Jälle peab ta siin laevamaakleri-äri ning kaupleb väikselt ka loomadega. Endisest rikkusest on säilinud vaid varemed. Aga ta lööb sellele käega ja ütleb, et ei soovigi muud, kui saata oma päevad rahulikult lõpule. Euroopa olevat talle — liiga võõras.

Ma sain juhtumisi John Hagenbeck'i lähedaseks naabriks. Olin võtnud endale toa Fort'i südames „Globe Hotel'is“ ja võisin näha läbi söögisaali avatud akende iga askeldust, mis toimus vastasolevas Hagenbeck'i kontoris, ka vanahärrat ennast, kes popsutas hommikust õhtuni piipu, kohutavalt suur paberitevirn nina all. Viisist, kuidas ta kõnetas inimesi ja kuidas inimesed talle vastasid, tulin otsusele, et see peab olema lahtise peaga vastutulelik härra, ning tegin talle visiidi. Tollest silmapilgust peale rändasin ma Tseilonis tema näpunäidete järele ning tema soovituskirjadega. Avaldan nende ridadega talle tänu.

Üldine eurooplaste arv Tseilonis (lihtsuse pärast arvan eurooplaste hulka ka buurid ning puhasverd hollandlased, kes tulnud siia Lõuna-Aafrikast) kõigub üheksa ning kümne tuhande vahel. Kõige rohkem asub neid Colombos. Maal kui ka väiksemates linnades on eurooplane võrdlemisi haruldane võõras. Teda armastatakse silmitseda ja lapsed jooksevad talle järele. Seda uudishimu tingib küll peamiselt pärismaalaste naiivsus, sest õigupoolest ei tohiks eurooplane siin enam mingiks imetlemisesemeks olla: liiga ammu juba on tulnud Tseilonil tegemist teha Euroopaga ning sallida Euroopa hegemooniat.

Kolmel alal teotseb eurooplane Tseilonis: riigiametnikuna, ärimehena ja kolonistina. Töölise ja käsitöölise elukutse ei või arvesse tulla: seal konkureerib kohapealne odav tööjõud kõige leplikuma ning osavamagi eurooplase välja. Põllutööline — kuli — asub siin nii viletsates tingimustes, et endine moonameeski Baltimaadel tema kõrval härrana näiks.

Kulile makstakse 9 tsendi päevas, mis teeb kuu kohta keskmiselt 2 ruupiat 50 tsendi, sest puhkepäevad ja haiguspäevad arvatakse maha. Eesti rahas oleks see 3 kr. 40 s. Eurooplase käest võetakse restoranis ühe ainsa lõuna eest sama palju. Toiduks saab kuli peamiselt riisi, harva ka kuivatatud kala ja veel harvem liha. Viimase vastu ei tundvat ta huvigi. Jutt tollest, nagu koguksid kulid Tseilonis endale raha ja algaksid Indiasse tagasi jõudes iseseisvat elujärge, on puhas luule. Peakski tal mõni penn peremehe käes hoiul olema, siis jätkub sellest ainult tagasisõiduks ja paarikuuliseks elamiseks.

Kulide barakid on halvad ja inetud. Magatakse põrandal nagu silgud pütis. Süüakse toaläve ees primitiivseist puunõudest või kookospähklikoortest. Meie mõistete järgi on kuli nõudlikkus peaaegu sama madal kui tööloomal. Ori ei ole ta ometi mitte: töölt võib ta lahkuda ja ihunuhtlus kadus juba aastakümnete eest.

Asundustest ehk, nagu inglased neid kutsuvad, *estate*'dest on eurooplaste omad peamiselt teeistandikud. Kummitööndus seevastu on suuremalt osalt singaleeside kätes. Teadagi leidub ka eurooplastest kummiistandikude omanikke, kuid mitte silmapaistvas rohkuses. Pidades meeles portugallaste ja hollandlaste okupatsiooni, mis ulatub otsaga XVI sajandisse, võiks arvata, et Tseiloni eurooplastest plantaator esindab põlise põlvnemisega isandamehe tüüpi, — orjaperemeest-aadlikku.

Lugu ei ole aga kaugeltki nii. Praegune plantaator on enamasti esimese põlve tõusik. Külastasid kolme tee- ja kaht kummiistandikku. Igal pool leidsin ehtsa

kapitalistliku majapidamise, liiga kauge patriarhaalsest lihtsusest. Sissetulekud ja väljaminekud on kalkuleeritud täpsalt, raamatupidamine korralikul alusel. Kapital, mis mahutatud maaostusse ja sisseseadusse, on paljudel kooramatud pangaprotsentidega. Niihästi tee kui kummi ümbertöötamine tooresainest turulesaadetavaks poolfabrikaadiks nõuab rohkesti masinaid. Alla 600—700 tuhande Ekr. ei ole midagi peale hakata. Istandikud on rännanud käest kätte; põliseid peremehi leidub üksnes erandina.

Jutt, mida aetakse, ja unistused, mida unistatakse, on kõigil ühesugused: eurooplastel Euroopa, buuridel — Lõuna-Aafrika. Kõik ähvardavad minna tagasi, keegi ei kavatse jääda siia. Siin ollakse valmis askeldama kuli-dega, leppima palavusega, loobuma kõigist kultuurimõnu-dest; siin peetakse jahti vaid rahale, igatsetakse lüüa varandusi kokku, aga eesmärk on mujal: mugav villa kuski Rivas või Kapimaal.

Nähtavasti on eurooplastel ikkagi raske kohaneda selles kliimas, võib-olla veel raskem selles vaimlikes nivoos. Linnades koonduvad eurooplasted klubidesse. Colombos on neil ka teater. Suhtlemine singaleesidega toimub ainult ärilisel otstarbel ja seega kindlaksmääratud raamides. Leidub küll ka segaklubisid, aga rohkem moe ning nime pärast. Kummagi poole kultuur on sedavõrt erinev ja iseseisev, et vastastikune arusaamine osutub raskeks.

Tuleb meelde üks palav hommik Hattonis — kesk-saarel, üsna Adam's Peak'i veerul. Olin külastanud härra Hagenbeck'i tuttavat teeistandiku omanikku sakslast. Tore *bungalow* ümmargusel künkal. Akna all laialehelised banaanid. Tubade sissesead — umbes nagu meie maal mõnel hästiteenival arstil või advokaadil. Peremehe aastad hakkavad juba kuuekümmesse jõudma. Juuksed tublisti hallid. „Egas nad asjata ei luitu!“ ütleb: „Olen siin igasuguseid päevi näinud.“ Nüüd tal kaks poega Saksamaal ülikoolis. Tütred aga istuvad siinsamas ega

tea, kuhu peita käsi. Igav on neil kahtlemata. Ja mingisugused unistused näivad käärivat peas.

„Kas olete käinud Euroopas?“ küsin.

Raputatakse pead: ei ole! Nägu selle juurde tehakse, nagu oleksid nad kõige õnnetumad olendid maailmas ja nagu oleks Euroopa too Eldoraado. Pariisi moelehed lamavad otsekui reliikviad klaverikaanel. Ma usun, neid silmitsetakse päevas enam kui üks kord. Klaver ise heliseb ehk kord kuus.

Kiidan saart. Ütlen, et olen vaimustatud loodusest ja lahketest inimestest. Aiman muigeid näos. Teile, turistile, on siin paradiis. Aga elage aastaid ja kümneid aastaid — — siis jääb sellest paradiisist vähe järele. Erand on muidugi Hagenbeck, kelle üle — nagu näen — ka natuke muiatakse. Ei, ei, sellele rahvale on Tseilon nähtavasti koormaks südamele.

Kas nad kohalikke keeli oskavad? Jälle muigamine ning pearaputus. Ei nemad oska ega vajagi seda. Hagenbeck oskab nii singaleesi kui tamuli keelt. Tema — noh, otsekui teisest maailmast. Nii palju kui kuli käskimiseks tarvis, aitavat inglise keelestki. Haritud singalees rääkivat ka meelsamini inglise keelt kui emakeelt. Nii siis: oma kolle — oma pisike maailm. Kõik, mis väljaspool seda, on võõras, peab aitama ainult rikastumiseks.

Pärast (läksin jalgsi Hattonisse) seisin, vaatasin tagasi. Tee oli toonud mu kõrgele mäeküljele, millelt avanes vaade *bungalow*'le ja teda ümbritsevaile teeväljule. Kõik oli siin lage, otsekui niidetud. Mäed paistsid paiguti pruunidena, paiguti punaseina. Tuhanded rohelist teepõõsast, mis reastusid seal, ei suutnud katta krobelist mulda. Ei olnud nad ka muidu mingiks dekoratsiooniks neile janus kõrbevaile künkaile. Liiga madalad on nad, liiga ühetaolised, liiga sümmeetrilise asetusega.

Õhku täitis palavus. Otse mu all nõrises natuke mäestikuvett sügavas praos. Selle ette oli ehitatud tamm. Vesi kolmenurgelises tiigis sädeles otsekui kastetilk

närbunud lehel. Pühvlid olid pugenud sinna päikesevarju. Paistsid ainult nende sarved ja ninad. Ka elevant lamas suure seana, tõmmates aeg-ajalt londi õhku täis ning tühjendades selle purinal vette. Ainult kulid, kes pidasid parajasti ennelõunast puhketundi, ei läinud tiiki, vaid loopisid omale ämbriga vett kaela.

Siin ja seal kesk teevälju seisis mõned hiiglapuud jämedate okstega. Nad ei heida mingit varju; joonistavad ainult tumedaid kriipse pruunile pinnale. *Bungalow* ümber seisavad banaanid; nende laiad lehed ei värise ega liigu. Nad on otsekui surnud teravas päikeselõõsas. Maja ise valendab, nii et valus ta poole vaadata. Kivikatusel kirgavad ei tea kas klaasitükid või kivid ise.

Mõtlen: seal all istuvad inimesed. Neil ei ole kuhugi minna. Nende peade kohal hõljub imelik lehvik — tuuletegi. Kuli teisel pool seina liigutab seda nõõri abil hommikust õhtuni. Üheksa pensi eest võib seda lõbu endale lubada. Igavus haigutab nägudel. Harvakult sõidavad need inimesed Colombosse. Seal näevad nad teisi omataolisi. Küllastavad halba kinot ja veel halvemat teatrit. Muusikat ei kuule kogu saarel, peale trummi ja torupilli. Seetõttu hürgab kõikjal grammofon. Tema viisid korduvad päevast päeva, muutudes lõppeks tüütavaks nagu hambavalu.

Mulle näib, et ma hakkan nende inimeste meeleolust aru saama. Nende jaoks ei ole see saar tõesti mingi paradüüs. Kui ma endalt küsin, kas tahaksin siia jääda, siis imestun isegi: vastus on eitav. Ei taha. Kaks aastat elaksin — selleks, et arstida end lõplikult päikesejanust. Siis läheksin tagasi.

Jah, — too päike. Meie omal maal ei teagi, mis tähendab päike. Siin tungivad kiired kogu olemusse. Öösigi veel hõõguvad majad, tänavad, mäed ja väljad tema lõõsast. Troopikakiiver on ometi kord raske ja ebamugav peakate. Eestis ei tahaks mingi hinna eest kanda seda. Siin aga on see suureks kergenduseks, sest

ta kahekordne korkpõhi ja tollipaksused ääred surmavad neid kiiri, mis muidu forgiksid otsekui palavad nõelad.

Viimastel aastakümnetel rändab rohkesti tseilonlasi üliõpilastena Euroopasse. Selle tagajärjel on hakanud tekkima segaabelud. Huvitav on, et Tseilonis eneses peaaegu sugugi ei juhtu, et eurooplanna singaleesile või tamulile naiseks läheks, aga Londonist, Pariisist ja Berliinist rändavad naised meelsasti oma värvilise mehega kaasa. See on ka arusaadav: siin nähakse ja hinnatakse kogu ümbrust, seal — ainult üksikut isikut.

Minule näib, et säärane abiellumine on suurim eksitus. Tunnen kaheksat sellist paari. Puudub põhjus kades-tamiseks. Naised satuvad siin võõrastesse oludesse ja muutuvad otsekui vangiks. Juba rahva ning kommetega harjumine nõuab tublisti aega. Pärismaalaste seltskonda ei hakka nad kunagi kuuluma. Aga ka eurooplastega muutub suhtlemine raskeks. Jääb üle perekond, mis pikapeale tüütab ja väsitab.

Ameeriklanna miss Mayo kirjutab jubestavaid lugu-sid India naise seisukorrast. Võib-olla ta suurendab, kuid palju tõtt on ta kirjades ometi. Tseilonis ei ole naine kunagi nii maha surutud olnud, kui India mandril. Juba Buddha usk üksi aitas kaitsta naise isikut, kõnelemata muudest teguritest. Aga osa idamaist käsitust ja aru-saamist põlistus siin ometi. Võiks öelda, et naine on küll seltskonnas sallitav, aga mitte veel seltskonda kuuluv. Abielude sõlmimine toimub häbemata lihtsalt. Veel lihtsam on abielu lahutus, mis oleneb pärismaalaste juures üksnes mehe tahtest.

Euroopa haridusega mehed on peale muude mõistete ka euroopalisi abielumõisteid õppinud. Aga see ei aita palju, sest inimene on ikkagi inimene ning allub tuhandeile mõjudele. Veri on paksem kui vesi. Tahtes või tahtmata litsutakse ka euroopa naine üldise mustri alla. Kõnelesin selle küsimuse üle õige pikalt ühe sakslan-naga, kes juba üle kümne aasta singaleesil naiseks. Ta

pihtis avameelselt pettumusi ja ütles, et teistega polevat lugu sugugi parem.

Laevast tutvusin inglise daamiga, kes sõitis kolme lapsega (kenad mauri mudilased) oma mehele järele. Küllastasin teda hiljem ühes Lõuna-Tseiloni väikelinnas. Sealsamas asub ka too saksa proua, keda nimetasin varem. Ei tundnud enam ära elurõõmsat naist. Imelik õhkkond valitses majas. Kui ma naiseга rääkisin, kadus härra jalamaid; ja vastuoksa — kui mees minuga vestles, haihtus naine. Olid mitmed väljasõidukavatsused, kuid kõik need jäid teostamata. Pererahvas ei andnud mulle kodus süüa, vaid viisid mu restorani. Üksikult olid mu vastu väga lahked, aga koos ei sobinud. Hakkasin järgmisel päeval kokkupuutest hoiduma (elasin *rest-house*'is).

Alles sakslannalt kuulsin loo õige põhjuse: majas asus kaks naist: lisaks inglannale tamuli naine. Viimase olemasolust ei teadnud inglanna päralesaabumiseni midagi. Nüüd käis mehe ja naise vahel äge võitlus. Väga võimalik, et see lõpeb inglanna tagasisõiduga.

Mind imestas saksa proua asjalikkus kogu tolle loo puhul. Ta ei avaldanud mingit hukkamõistmist ega püüdnud ka tavalise retsepti järele moraliseerida. Nimetas asju, nii nagu need olid. Ta ütles:

„Inglanna on veel liiaks vilumatu. Ma saan ta hämmastusest aru. Mees oleks pidanud teda hoiatama. Võiks ju lõppeks leppida teise naiseга majas, kui see mitte nii ebasobiv poleks. Nad ei saa ühtki sõna rääkida. Ja inetu on see tamuli noorik. Prouale ei ole sellest sunnitud kaaslannast mingit seltsi, ainult tüli. Tagasi sõita siiski ei maksaks. Parema vaadaku ja pidagu veel aru. Katsuge ka teie teda mõjustada.“

Võib-olla oli kõneleja ise kord samasugused päevad üle elanud. Minul jäi siiski inglannaga jutt tolle teema üle pidamata: oma armetu keeleoskusega ei saanud ma avatella teda südamlikkusele.

VII. MAOD.

Minu peakorteriks Tseiloni rännakutel oli Colombo. Küllastasin teda neli korda. Peatusin ikka „Globe Hotel'is“, kus seisid mu reisikohvrid. Kaasa vedasin ainult üht väikest sumadani.

Kord hommikul läkitas John Hagenbeck mu järele tamuli; palus kontorisse tulla: olevat huvitavaid esemeid. Tamul tõlkis kutse väga omapärasesse ning veidrasse inglise keelde: „*Master Hagenbeck and you. Please — come. Very interesting ones.*“

Läksin viibimata. Kontori eeskojas (maja teisel korral) istusid veidrad mehed katkistes ning määrdinud puusamähistes. Harilikult tõusevad pärismaalased eurooplase ilmudes püsti, need aga jäid istuma — põlved kronksus ja pruunid seljad küürus. Vanematel neist, nagu märkasin, oli pikk, sasis habe. Üldiselt jätsid nad võõra mulje. Võis kohe öelda, et need mehed kas mägismailt või džunglist Colombosse olid tulnud. Sedasama tõendasid ka pikad pambusekepid, mis olid toetatud seina najale. Harilikult ei kanna pärismaalane keppi, ka mägedes mitte. Nahavärvilt olid võõrad heledamad harilikest tamuleist ning singaleesidestki. Neid võis pidada peaaegu mauriseguks.

Kontorisse pääsemiseks pidin ronima üle võõraste koli. Seal oli neljanurgelisi kaste, ümmargusi korve ja pooltühje kotte kookospalmi kiududest. Näis, nagu rändaksid võõrad mehed pikki maid, varandus pampudega kaasas. Emba-kumba: kas värskest saabunud immigrandid või teeletõttavad emigrandid.

Madudevõlurid.

Maanteel (maja palmide keskel).

Härja Hagenbeck tõusis muhelevana laua tagant püsti, piip paratamatult suunurgas.

„Noh, kas nägite?“ küsis.

„Nägin küll, aga ei saanud midagi aru.“

Avas ukse, hüüdis paar sõna eeskotta. Küürutavad kogud tõusid energiliselt püsti ja nihutasid oma pagasi esile. Igas kastis — väänlevad madud, igas korvis ning kotis samuti. Tseilonis pole nende vedu keelatud. See kas või nööriga kimpu, heida õlale ja astu vagunisse.

Nagu selgub, tulevad kummalised mehed põhjadžunglist: seal ju madude paradiis. Neil on mitmeid võimalusi ja lootusi oma kallist kaubast lahti saada, aga esimene visiit tehakse siiski Hagenbeck'ile, niiöelda — suurkaupmehele. Mehed ise ongi elukutselised madudepüüdjad, kuid mitte taltsutajad ega võlurid.

Kardetavad loomad võetakse kuklast kinni ja tiritakse päevavalgele. Nagu näeme, on need enamasti kobrad ja tikpalongad, aga ei puudu ka mitmed teised tõud mürgiseid vingerdajaid. Nad on keskmiselt paar meetrit pikad ja parajasti nii jämedad, et pihuga kinni saab haarata. Püüdjad käsitsevad neid karmilt ja hoolimatult. Looma lõualuud pigistatakse näppudega praokile ja kangutatakse siis taskunoaga pärani. Algab asjatundlik hamaste hindamine ning vanaduse kindlaksmääramine. Vanadel madudel hoiduvat hambad liiaks kronksu ja olevat sagedasti poolmurdunud.

Hagenbeck vajab ainult häid ja noori loomi. Ta koputab madule pliiatsiga kurgulakke ja teeb põlastava näo: sihuke si nüridaid invaliide ei maksa talle sugugi pakkuda. Mehed oma poolt laseksid kas või sealsamas mao ta kallale, et näidata, kui krapsalt see veel hammustab ja — kus mürgi tagavara alles! Nad venitavad oma loomi süllapikkuseks, kiidavad nende värvi ja sunnivad veel ning veel kord suhu vaatama. Apelleeritakse ka minu poole ja kutsutakse kõigi pühade nimel tunnistajaks, et teravamaid hambaid pole veel ühelgi kobral nähtud.

Ei tähenda midagi, et ma kogu toda toimingut lollaka näoga kaasa olen elanud ja täna esmakordselt mürgisele maole suhu vaatan.

Viimaks, kui kõik loomad mitmet ja setmet puhku läbi on uuritud ja kogu kollektsioon — umbes kuuskümmend pead — liikidesse jaotatud, algab äge hinnatingimine. Mehed teesklevad hämmastust, arusaamatust, kuulmatut jubestust. Sihukest mõnitavat hinda polevat neile veel ealeski pakutud. Iga tänavapoiss, kõnelemata nõidadest ja kunstimeestest, maksvat neile viis korda enam. Kui nad meister Hagenbeck'i poole pöörduvad, siis ainult vana tutvuse ja sõpruse põhjal. Talle müüvad nad ka poole hinna eest, aga ei või ometi nõuda, et nad kogu saagi jumalamuidu käest annaksid. Milles seisab viga? Kas master Hagenbeck ei tunne enam loomi? Kas ta tõesti ei jaksa enam sisaliku ja mao vahel vahet teha?

Veel kord pistetakse madudele nuga lõugadesse, näidatakse veel kord, kuidas jubedad vingerdajad käte ja keha ümber põimuvad, kuidas nad hammustama kipuvad. Lastakse purra puud ja kistakse see vägisi lõugadest lahti, et tõestada selliselt kihvade vastupidavust. Nähku ometi kogu maailm, et ehtsamaid mürgilõpuseid ei saa ollagi.

Viimaks tullakse kaubale: Hagenbeck ostab suurema osa loomadest, makstes tükist 4—5 ruupiat. Ülejäänuid pakutakse mulle poole hinna eest. Aga ma olen sunnitud kasulikust kaubast loobuma; taganen nii palju kui ruum lubab ja tõrjun lahkeid härrasid enesest eemale. Ei nemand suuda mõista sihukese keeldumise põhjust! Milleks tulla Tseilonisse, kui niivõrt hiilgavast äristki lahti öeldakse?!

Huvitav oli too teater mulle kahtlemata. Ei saa olla imetlemata mehi, kes käsitsevad mürgiseid kobrasid ja tikpalongasid sama külmavereliselt ja hoolimatult, kui meie nõöripuntraid. Kobra hammustamine surmab inimese ja looma umbes paarikümne minuti vältel. Hoo-

limata kindlaist võtteist, millega madudepüüdjad oma vangide kallale asuvad, oleks madudel ometi küllalt võimalusi lüüa nendele hambad käsivarde. Äga nähtavasti on loomad, veendudes lõplikult vabaduse kaotamises, muutunud loiuks. Pealegi kägistatakse neid nii tihti ja nii julmalt, et imestu aina, kuidas nad veel pole ära lämbunud.

Hr. Hagenbeck tõendas mulle, et madudepüüdjatel olevat vastumürk hammustamise juhuks. Nad ei surevat kunagi maohammustusse. Ma pärsin selle kohta tuttava arsti arvamust; jutt on nimelt arstist-tamulist, kes Inglismaal ülikooli lõpetanud. Ta kinnitas sedasama, lisades juurde, et arstidel ei ole seni korda läinud tolle imerohu saladust avastada. Ta ise toimetavat ka pritsimist, samuti ta kolleegid, kuid tolle mõju on võrdlemisi väike. Nagu öeldud, sureb inimene paarikümne minuti kestel. Arst saabub paratamatult hilja. Seerumi puudulikkus seisab ka veel selles, et ta kõlbab ainult värskest peast kasutamiseks. Juba mõne päevaga lahtub segu. Seepärast loetakse kõige mõjuvamaks vastuabinõuks haava silmapilkne põletamine või selle väljalõikamine. Tubli organismiga inimene jäävat sellisel puhul enamasti ellu. Ka ei olevat mao mürk alati ühetaoliselt tugev. Imetlust väärib, et lapsed enamasti tugevamad on hammustusele vastu panema, kui vanad. Tseilonis hukkuvat maohammustusse umbes paarsada inimest aastas. Murdjate loomade kätte — vaevalt neljandik sellest.

Kobra ehk prillmadu kasvab umbes kahe meetri pikkuseks. Tseilonis asub ta kõikjal. Ei ole isegi linna-tänavad ja majad kaitstud ta eest lõplikult. Colombos, tänu ta aedlinnalikule iseloomule, nähakse tihti kobrasid. Elanikud peavad teatama sellest politseile. Buddist aga, samuti hindu, tõrgub selle vastu. Ta peab kobrat pühaks loomaks: ei tapa ise ega soovi tapmisele kaasa aidata. Nüüd hakkab küll too eelarvamus haihtuma, kuid mitte veel lihtrahva hulgas.

Värvilt ja painduvuselt on kobra ütlema tore loom. Kui ta oma pea püsti ajab, läheb ta kukal laiaks ja kumeraks, tuletades kujult meelde neid tassitaolisi konnakarpe, mida meie juures tuhatoosidena kasutatakse. Kumeriku ülemisele küljele joonistuvad kaks pisikest rõngast, mis omavahel loogakujulise kriipsuga ühendatud. Paistab, nagu kannaks madu prille. Tollest nimetuski — prillmadu.

Kobra ei hammusta ealeski inimest muidu kui enesekaitseks või ehmatuse puhul. Sellepärast tarvitavadki madudevõlurid eranditult kobrat. Vihase kobra eest on pealegi hõlpus põgeneda, sest ta hammustab pikaldase ettevalmistuse järel: ajab enne kaela õieli ja pea püsti, — siis alles avanevad surmatoovad lõpused.

Sootuks kardetavam on teine mürkmadu, tikpalonga. Kasvult sama suur kui kobra, ületab ta viimase oma suurepärase nahamustriga: kollane põhitoon pruunide rõngastega, mis ahelduvad üle terve keha. Tikpalonga hammustab järsku ning saab isegi selle häbematusesga hakkama, et rahulikult kõndivale inimesele puu otsast hambad kuklasse lööb. Mõlemad maod ronivad osavalt oksalt oksale, aga magama poevad ometi kas juurikate alla või termiitide pessa. Ka ujumiskunst on neil hästi kätte õpitud. Mispärast hindud ja tseilonlased just kobrat pühaks loomaks peavad, mitte aga tikpalongat, selle kohta on raske rahuldavat oletust püstitada. Võib-olla mõjus siin omajagu kaasa kobra intelligentne iseloom ja uhke kaelakee.

Peale nende kuulsate madude leidub Tseiloni saarel veel hulk teisi mürksiuge, kelle hammustamine toob surma. Ka Hagenbeck'i sõpradel olid mõned vähemtähtsad vingerdajad kaasas. Üks tõug neist näib lähedases suguluses seisvat meie rästikuga, kasvab aga rästikust kaks korda suuremaks. Mulle meeldis pikk, peen uss terava peaga ja õrnalt sinetava nahaga. Pärast selgus, et see polegi mürkmadu ning et teda võib lapski endale

kaela siduda. Ei suutnud panna kiusatusele vastu ning lasksin anda endale selle nägusa looma. Ta keha oli külm nagu konnal; pead aga püüdis peita riidevoltidesse.

Kui kord juba mürgita madudest jutt, siis ei saa jätta nimetamata püütonit. See on Tseiloni põlismetsade laisaveoline roomaja. Täissöönuvalt pidavat ta kujutama endast parajat palki seinapanemiseks. Armastab logelda puutüvedel ja jämedates okstes, kus varitseb saaki. Nii pea kui mõni loom ettevaatamatult liiga lähedale poetub, pigistab püüton oma painduva kehaga ta puutüve vastu ja hakkab pikkamisi lõunarooga maitsma, — neelates ikka tervelt, ei kunagi mäludes. Inimesele ei olewat püüton kardetav. Mul ei tarvitsegi vist juurde lisada, et too haruldane loom, kelle pere kultuuri levimisega järjest kahaneb, minust nägemata jäi.

Äga ma nägin Tseiloni teist suuremat madu, kellele Euroopas väärilist vastast pole nimetada. See on poolenisti koduloom ja elatub rottidest. Teda kutsutaksegi rottide maoks. Peradenyia põllutöökooli õpilastel oli selline roomaja lemmikloomaks. Ma asusin kooli kõrval *rest-house*'is. Madu armastas õhtuti meie aeda ronida, seal puu otsa minna ja puu pealt — majakatusele. Rahvas ütles: varitsevat seal rotte. Minu meelest polnud seal mingisuguseid rotte, vaid päike oli katuse palavaks paistnud ja maole meeldis seal mõnutseda. Ta oli umbes süld pikk ja tublisti käsivarrejämedune. Mul polnud ta vastu vähematki vihavaenu, äga ma ei soovinud ometi, et see loom lollist peast mu tuppa roniks ja mind ehmataks. Seepärast lasksin ma õhtul aknaeesriided alla, mida muidu ainult päikesekiirte vastu praktiseeritakse.

Hommikul rändas madu botaanikaaeda ja mitte keegi ei teadnud, kus ta seal õieti pesitses. Äga nii pea kui päike horisondile hakkas lähenema, ronis ta jälle rahulikult üle tee, — omnibused ja härjavankrid pidid ootama, kuni ta vaevaks võtab oma kere ära koristada. Hiljem algas ta rännak naabermaja katustel. Üldse rän-

davad maod peamiselt öösi. Ei ole tikpalongat ning kobratki päeval naljalt karta.

Singaleesid ja tamulid tulevad pärast päikeseloojaku ainult tõrvikutega tänavale. Mõnel juhul on see päris paratamatu. Nägin vahel väikestes jaamades, kuidas inimesed mööda kitsast jalgrada rongile ruttavad. Mets moodustub küll peamiselt palmidest, aga selle all kasvab nii palju põõsaid ning väätkasve, et tunned end otsekui ürglaanes viibivat. Kergesti võib seal mürgise varitseja hammaste alla sattuda. Tuli aga peletab loomad aegsasti eemale. Ammu enne kui inimesed ise nähtavale ilmusid, võis näha nende tõrvikuid tihnikus vilkuvat. See pakub ütle mata ilusat ning idüllilist vaadet.

Mul polnud taskulaternatki kaasas. Öhtusi jalutuskäike armastasin ometi ülimalt. Teadagi, et oleksin võinud laenata *rest-house*'ist lambi. Need on seal eriti head rännakute jaoks: valgustsuurendava sukaga, nagu meie gaasilambid. Neis põletatakse arekapalmi õli. Kahjuks ei sobinud mulle valgus, sest ma poleks siis enam ühtki öölooma näinud. Nüüd aga lendasid nahkhiired mulle vastu kübarat ja pisikesed fosforliblikad mänglesid otse nina ees. Ettevaatuse mõttes hoidusin ainult põõsastest ja tihedatest puudest eemale.

Kõige vastikumad on Tseilonis veemaod. Põlg nende vastu oli nii suur, et kogu saarel viibimise ajal ainult üks kord suplemas käisin. Mageda vee maod — nad asuvad järvedes ja jõgedes — ei ole mürgised, aga jälgust sisendavad ometi, eriti võõrale, kellel raske on vahet teha tikpalonga ning süütu ussi vahel.

Tseiloni ranna lähedases meres asub kolm tõugu mürkmadusid. Nende hammustamine olevat sama kardetav kui maamadudegi oma. Tuttavad tõendasid mulle, et meremadu kunagi madalikule ei tule, vaid ainult sügavas vees elutseb. Ma ei taha seda hästi uskuda, sest liiga suures sügavuses on elamistingimused maogi jaoks

vist küllalt halvad. Parajast sügavusest võib aga laine siuglooma hõlpsasti madalikule heita.

Igatahes panin ma tähele, et Tseiloni põliselanikud veekartust põevad. Nad suplevad harva ning ainult hästikaitstud kohtades; sealgi hulgana koos. Mitte kunagi ei näe siin mererannal või jões üksildast ujumat.

Küllap selleks mõjuvad põhjused peavad leiduma. Siseveed — järved ning jõed — kubisevad tänapäevgi krokodillidest. Ka idapoolne merekallas pidavat olema suur krokodillide lava. Meres ja suuremate jõgede suudmes varitsevad haid. See jultunud loom ei jätvat kunagi kallale tungimata. On loomulik, et vesi säärastel eeldustel elanikesse umbusku sisendab. Selle asemel et vette minna, loobitakse endale märga kaela. Hea meelega teeks seda turistki, kui oleks võimalusi.

VIII. PILTE RÄNNAKUILT.

„Hallo, boy! Hackery!“

Siin kutsutakse kõigi teenijaid, olgu see kelner, *test-house*'i rentnik, pakikandja või autojuht, eranditult „boy'ks“. Ainult riksavankri vedajat hüütakse rikšaks. *Hackery* aga on pisike härjakaarik, mida veab küürakas seebu.

Seisan pisikesel küla-teemaja sissekäigul ja põlen kannatamatusest. Aega on kulunud rohkem kui tarvis ja väsinud olen pealekauba. Märkan, kuidas omandan pikkamisi kõik halvad kombes, muu seas ka kombe kärelda häälega inimestele näkku karjuda. Otsustan parandada meelt ja mitte enam ahvida inglastele järele.

Nurga tagant kostub kuljusekölin. Sekund hiljem veereb sealt nähtavale imetlusväärne sõiduk. Tal on kaks kõrget ratast, nende üle aga — kõik, mis soovid kujutella. Kõige pealt kolm pinki; kaks neist asetatud külgedele, kolmas — risti vankri esisele. Igast neljast alusraami nurgast tõuseb vai, millele tugineb baldahhiinikujuline katus. Sealt võib soovi korral eesriided alla lasta. Päraosa vankrist on lahtine, sest sealt viib kaheastmeline trepp vankri põhjalavale.

Mu sumadan visatakse pinkide vahele. Ma ise ronin talle järele ja võtan istet külgpingil. „Boy“ asub nagu kuningas otsmisel laudil, toetanud jalad aisadele. Ja siis läheb sõit lahti. Viskan veel ühe pilgu mahajäetavale teemajale. Ta lahtine, letipoolne külg on kuhjani kaupa täis. Laest ripuvad hiigla banaanikobarad justkui varre külge ömmeldud vorstid. Põrandal seisavad kuhjad koo-

kospähkleid. Letil on leibu, küpsiseid, imelikke kandilisi kompekte, mille kallal kari kärkseid, pudeleid kõiksugu magusate jookidega ning õlidega, teemasin, teekannud ning hulk plekist tasse.

Väikelinna tänaval.

Leti ees, otse räästaaluses rentslis, reastuvad roguksid kodid, mille lahtistest suudest paistavad kuivatatud kalad, — ühed suured ja pudenenud, otsekui oleks neid varem saapataldadeks tarvitatud, teised vastuoksa tibatillukesed, kiskunud täitsa kerra ning uppunud oma isikuga mannetusse. Ka mingid punased kaunad, mitte vähem kuivanud ja vähem kerrakiskunud kui tindidki, on mahutatud kalakottide vahele. Kaupmees ise seisab leti

kõrval, määrdinud vest seljas ja ruuduline seelik — lina — jalgade ümber. Temaga vestlevad ta kaubatarvitajad ning sõbrad, poolenisti alasti mehed, kuid merivaigust kammidega pealael. Ka paar kuli, mustad nagu korstnapühkijad, kuulavad teiste juttu.

Mu silmis on see kõik mingipärast must ja inetu. Kuid õigupoolest võiks see kõik väga korralikuna näida. Hakkan otsima võõrastuse põhjust. Küllap seal on suur süü kaupade asetusel. Taipaks ometi poodnik igale kaubale korraliku koha kätte näidata. Peaks ta mitte paigutama kalu ja pähkleid segamini. Tõstaks ta õlipudelid kompvekkide ning leibade keskelt riulile. Võtaks teemasinale ja -tassidele erilaua. Kataks muistki toitaineid kinni. Kindlasti näeks ta pood siis sootuks teisiti välja. Aga ei — kaupmehel on oma arusaamine, nagu kaubatarvitajailgi. Ta hoolitseb ainult selle eest, et kõik müüdav hästi nähtaval seisaks, justkui poleks inimestel suud, et küsida, mis neile vaja läheb.

Letist eemal, ruumi tagapõhjas, asub kaupmees ise oma perekonnaga. Seal on matte ja pütte ja mitmesugust muud elamiskoli. Ka lõugas on seal. Seda köetakse küll harva, aga neilgi harvadel kordadel valgub suits poe kaudu tänavale. Räästad ja seinad tahmuvad. Korstnani pole keskmine Tseiloni elanik veel kasvanud, ega kasvagi selles kliimas lähema kahekümne aasta jooksul. Majad ehitatakse madalad. Nende välimust ei tingi ükski arhitektuuriline kaalutlus, vaid põlvest põlve kestev harjumus.

Kui ma need mõtted oma ajus ära seedin, siis saab mulle järsku selgeks, et tegemist ei ole mitte mustusega, mitte räpasuse ja roppusega, vaid säärase korraga, mis meie silmale tundub suurima korratusega. Ei ole mul pärast seda enam mingit südame-muret nende teetasside pärast, mis tühjendasin kaubaleti ees. Nad ei tee mulle mingit häda, ei pööra mu kõhtu koolerakrampides pahupidi.

Sõit läheb edasi. Tee on tasane nagu laud, aga van-ker vabiseb. Miks ei peakski ta vabisema, olles ehita-

tud otsekui tuulele? Küürakas härgloom, kasvult umbes meie aastase mullika suurune, teeb imet: sörgib kogu aeg, sörgib vahet pidamata. Samm on tal lühike justkui kaheksajalgse putukal. Aga see ei puutu asjassegi: peasi — ta ruttab. Lõppeks ruttavad kõik sel maal, kuid jõuavad aeglaselt edasi.

Hobust ei ole ma veel näinud ja — Jumal tänatud — eeslit ka mitte. Küll aga tuleb autosid vastu ning sõidab mööda. Iga vähegi elujõuline istandik omab autot. Linnade ja alevite vahel liiguvad omnibused. Nende arv ei kasva üksnes aastatega, vaid iga tunniga. Juba hakkab omnibus raudteeliikumist suretama. Nähtavasti peabki see maa otsemas joones astuma primitiivseima rikšavankri ja *hackery* tarvitamiselt mootorite meelevalda. Nii palju kui võisin tähele panna, on singalees ja tamul päris eeskujulikke autojuhte: külmavereline ning täppis. Hasarti ta ei armasta. Sõidab aeglaselt, asjatundlikult ning peab sõidumäärustest täpsalt kinni. Saare ajalehed ei saa tuua ühtki sõnumit autoõnnetustest. Ja ometi on siinsed teed kõverad nagu puntrassetõmbunud ussid. Nende suund viib järjest märke ja mäest alla, ühel käel kuristik, teisel — kaljusein.

Hackery'ga sõitmiseks võivad need teed väga mugavad näida, kui ollakse õppinud idamaist pikka meelt ning kannatust. Mina ei saa sellega hoobelda ja nii näib mulle varstigi, nagu seisaksime paigal. Härg vankri ees muutub mu silmis pisikeseks, otsekui kääbus. Aga ta jalad on harkis, siblivad imekiiresti ja kogu ta keha rapleb ning tuikab omapärasest hasardist.

Algab mets. Ikka vanad tuttavad — kookospalmid. Ent siin ei seisa nad enam üksi. Tüvestik ei tuleta meelde sammastikku, ei avasta vaateid, mis helendaksid päikeselaikudest. Suured baddydell'id sirutavad võimsaid oksid ja ajavad oma harkis lehed palmikroonide alla.

Otse üle tee kummardub võlvistik hiigla vihmapiid. Liaanid põimuvad nende ümber, keereldes ja veereldes otsekui surnud maod. Teiste vahel aga sirguvad ületamatult sihvakad arekad sümmeetriliselt ümmarguse ladvatutiga.

Kui tee uuesti keerab, ripub meie peade kohal juurikate ürgkude. Nende tagant paistavad jämedad oksad nagu talad. Kattena taladele toetuvad väätkasvude sari-
kad ja nende üle tihe katus rohelistest lehtedest. Eemalt-
vaadatuna see polekski nagu mets, vaid igivana kindluse-
müür mahajaetuse mantli all.

Pisikesed majad hallide savimüüridega ja krobeline lehtkatusega kükitavad puude all. Nende mustad suud avanevad teele. Läveesisel näed vedelevat mõnd pika-
varrelist kirvest või kõblast. Inimestest puutub silma vaid vanaeit kahe-kolme lapsega, kellest üks takjana ta kaelas kinni, kuna teine kummulikeerdununa, toetades põske peopesale, õndsas unes viibib. Meespere ja nooremad naised töötavad päeval riisipõldudel või nopivad tee-
lehti lähemas istandikus.

Vaikne, nukrustavalt vaikne on siin kõik. Aga kuulates terasemalt, püüab kõrv ometi mõningaid hääli. Kuski lööks otsekui pisike haamer helisevale vaadile. Kõlksud kostuvad mõõdetud vaheaegade järel — kord siinsamas, kord kaugemal. Nad ei lakka hetkekski, tulevad ikka kaasa, järjest kaasa. Oleks kui kellad puude otsas ja nende nõörid vankrirataste küljes. Selliselt helistab hommikust õhtuni mingi salapärane lind. Ei näe kunagi teda, ainult kuuled. Ent peatades vankri ja seistes üsna vagusi, võid pikapeale meelitada mõne neist ometi enda lähedusse. Siis kostub hääli siinsamas lehestiku taga ja igava ning ühetoonilise häälitseja pruun saba kõlgub silmade ees üles ja alla.

Teispool teed vilistab vihmakass. Ta hääli on kriiskav, justkui appihüüdev. Harva vastab talle teine — sama-
sugune hädaldav ning abipaluv kiunuja. Siis saabub järsku noolisklev hulk tihasefaolisi olendeid. Nad karg-

levad ja robistavad väätkasvude pundardes, tülitsevad putukate pärast ja tõstavad umbes säärast kisa, nagu varblased haohunnikus. Sekka huugab keegi pikalt ja lamedalt. Hääl kostuks otsekui vaadist ega taotleks midagi muud kui mõnitamist. Jääte üsna vakka: ootate kordumist. Vahepeal teeb orav — tsiki-tsiki! Tal on terav nina nagu hiirel, keha aga ja käpad sarnanevad sisaliku omadega. Saba pikk, kuid mitte karvane. Ta polegi orav; ta ongi pool hiirt, pool sisalikku, aga ütle mata lõbus ning uudishimulik. Silmitsete teda kuni kostub uuesti ühetooniline, mõnitav huugamine — palju kõledam ja jubedam kui meie öökulli oma.

Põhitoon aga, millel viirastuvad kõik need üksik-hääled, jääbki teile märkamata, sest see on otsekui kasvanud kuulmisse, muutunud õhuks, saanud üheks osaks — tähtsamaks osaks vaikusest enesest: tuhandete ja miljonite rohutirtsude sädistamine. See kostub läbi öö ja läbi päeva, sel pole tõusu ega mõõna, seda nagu poleks enam olemas. Seda märkate vaid harukordadel suurima häärmastusega. Soo, või nemadki järjest ärkvel! Polegi uinunud, nautides päikest!

„Mek-mek-mek!“ hüüab voorimees. Kas oli see hääl unes või ilmsi? Kogu aeg ta vaikis. Ei andnud endast vähimatki elumärki. Ja nüüd korraga — temalgi on hääl, temagi tuletab ennast meelde. Või oli see üks neist sadadest häälistsusist, mis kostuvad metsast? Ei. Vanker hakkab liikuma, härg on käsu kuuldavaks võtnud. Ootamatu hääl tuli ikka tõesti voorimehe suust. Seal on ta ka ise: kiskunud mõlemad jalad lühikesele lauajupile. Ei liiguta, ei pilguta silmi. Imelik olend, kes võib püsida tundidekaupa ühes asendis.

Üle silla läheb tee. Suured kivid, nagu mägedest veerenud hiiglased, täidavad orupõhja. Napilt nõriseb vesi nende vahel. Ei ole mägedelgi pillata seda kuu-

musekuul. Palav, peaaegu praetud näib olevat liiv rihvikul. Harvakult puud. Nende jämedad oksad on loendatavad üksikult ning jälgitavad algusest lõpuni, sest lehestik on hõre ja läbipaistev. Üksnes pambused põõsastuvad elujõuliselt — suured, taeva poole laienevad leht-rid tiheda lehestikuga ja sihvakalt kaarduvate tüvedega.

Maaliline on see, kipub iseenesest lõuendile, kuid rõhub meelt oma liigse abstraktsuse ning üksildusega. Ületanud silla, keerab tee vasemale. Paistab nagu seeni käänaku tagant pisikesi maju. Vaikne on sealgi, sest vint-sutav keskpäev litsub inimaskeldused lamedaks. Tolmu-sele tänavale tekivad kahelt realt lahtiste lettidega poed. Jälle alev. Sel maal ei ole külasid nagu meil. Siin on üksikelamud iga põõsa all, aga seal, kus rohkem maju koos, asuvad poed külge külje kõrval ja käsitöökojad otsekui kammitsaga üksteise küljes.

Kostub tiksimine-fäksimine. Sõnatult ja loiult töötavad meistrid. Ei nad tõsta pead võõraste möödudeski. Kaupmehed istuvad letiesisel tänaval, vahivad mõttetult hallile maanteele ja on kui kivilinenud oma ametis. Lapsedki vaikivad, koormatud üldisest sõnatusest. Alasti kukerpallitades, on osa neist lausa nagu maaga kokku kasvanud. Teistel kõhud nagu trummid ees, keerlevad laisalt kannalt kannale, tuletades meelde sulita kanapoegi. Pisikesed plekitükid naba all, on nad otsekui märgitud nimelaudadega, et iga vanem leiaks tarbe korral oma.

Pole naistelgi tööd sel unisel tunnil. Võideldes roidumusega, istuvad nad hulgana seinavilus ja otsivad ajaviiteks täisid üksteise peast. Sarnanevad elavate puuslikkudega imelikus rõivastises. Must ja läikiv nagu teras on nende piht. Käsivarred nagu elastilised vändad metal-list masinatel. Kirendavad helmed kaelas. Punasest kivist on neid, vasest ja hõbedast. Kõrvades ja ninasõõrmetes kullakarva rõngad sädelevate klaasidega. Varvasteski

vaskketikesi ning rõngaid. Jalasäärtes, käsivartes — kõikjal kaunistisi, mis peavad meelitama silma.

Äkitselt tõuseb unisel tänaval ebaharilik kihin-kahin. Kaupmehed tõusevad püsti, käsitöölised teritavad kuulmist, naised kohendavad lina puusade ja õla üle. Lastekari — see plagab juba maanteed mööda alevist välja. On kuuldud hääli ja aimatud tunnuseid, mis rõõmustavad südameid. Kostub trummipõrin, vilistab flööti ja huugab bassihäälega *golu nalava*.

Tolmupilv on tekkinud maanteele, läheneb pikkamisi. Hakkavad õõtsuma üles-alla baldahhiinidetaolised õlakandamid. Nende keskel suur kandam — kõrge baldahhiiniga. Toda kannavad kaheksa meest, ihult higised, aga sammult sitked. Rongikäik. Pühad astuvad alevisse. Ikka kiunuvamalt huilgab flööti, ikka ägedamalt mürtsuvad trummid. Virguvad viimased tukkujad, peletatakse lõplikult keskpäevne rammestus. Klõbisevad pudeliid kaupmeeste pihus ja kannud laste käes. Tuleb inimkari, tahab juua. Äri ja hingeõnnistus. Palve ja raha. Oh, oleks seda iga päev!

Juba nad saabuvad. Kõige ees kaks kaupmeest, rõivastiselt nagu kulid, ehetelt otsekui kuningad. Esimene neist taganeb ja vehib kepiga, taganeb ja vehib. Teine tungib peale, raiub kepiga õhku, teeb kurjustavat nägu. Põrkavad siis kokku, löövad lahinguid ja jälle taganeb too, kelle osaks taganemine. Vaevaselt pääseb inimhulk edasi. Liigub minutis vaid mõne sammu. Oleneb kepi-meestest, kas lasta neid edasi või pidada kinni. Alevi ei ole ruttu, alevi peab teater olema täiuslik.

Kerjused sirutavad tpsid poodide poole, manguvad ümberolijate kallal. Vaimulikud veavad pikki sabu enda kannul, piirates ning kaitses truult keskmist baldahhiini. Rahvas valgub poodidesse. Süüakse palju banaane ja loobitakse koorehunnikud tänavale. Juuakse palju vett ja palju limonaadi ning vahetatakse hulk vaskraha. Kunstimehed lasevad maod lahti ja tantsitavad nõõri ot-

sas pisikesi kanu — hoopis pisikesi, otsekui kängunud kasvuga tuvikesi. Kobrad susisevad, ahvid löövad tantsu, inimesed ohverdavad penne.

Lõbus on alevis, palju elu korraga. Hääled sumisevad ja rõkatavad, pillid karjuvad nende hulka. Siin ja seal murduvad inimsalgad põlvedele, tõstavad käed otsmikule ja kummarduvad maani. Torupill joriseb, puurib oma hääle südameni, hinge salajasemate soppideni. „Aorohhrraa!“ hüüab keegi põriseval häälel ja inimhulk vastab ühest suust rõkatades: „Aorohhrraa!“ See on pühalik tervitus, mis peab kostuma suust suhu.

Siis hakkab baldahhiin uuesti liikuma. Kepimehed asuvad etteotsa, paiskavad lööke vasemale ja paremale. Sõdivad enda ja teiste eest. Preestrite seelikud lohisevad jälle kandamite ümber. Muusikandid tantsivad, painduvad, vaaruvad, ajavad pillidesse pühapäevse hinge. Kaasakõndijatest laotavad paljud musta rätiku endale üle näo. Kaupmehed kasseerivad viimaseid penne. Sandid näuvad ja õkitavad viimast. Kunstimehed pakivad kobrad ümmargustesse korvidesse, topivad kanad kotti ja — rongikäik läheb omateed.

Läheneb õhtu. Ümberringi muliseb vesi riisipõldudel. Miski käärib seal ligases põhjas, mingid hingeaurud tõusevad sealt mürgiseina õhku. See on kopra — kookospähkli lõimne kest, mida leotatakse samuti kui lina. Teedeäärsed põllud on uue külvi ootel muudetud kopraleotuspaikadeks. Terav ning lämmatav aur tungib siin ninasõõrmetesse.

Aga kulid, kaelani ligases tiigis, loobivad nätskeid koonlaid loigu äärele. Veel ei ole saabunud nende puhketund, veel on aega pimedikuni. Hakkan südamest armastama neid inimesi — nende vaeva pärast. Tunnen, et ma pole enam objektiivne, ei mõista enam mõelda kainelt. Vihkan preestreid, vihkan kunstimehi, vihkan sante.

Jah, santegi vihkan. Neid on kirjeldamatuid oma kretiinlikkuses. Ühtedel kasvatatud mõlemad jalad kukla taha, teistel kõveralt kaenla alla. Nad hüppavad käte abil nagu konnad. Kolmandad näitavad kuivanud käsi, võttes vastu raha varvaste abil. Kõik nad loevad end pühaks, paremaks, kui töökas kuli. Nad on õigustatud kerjama. Nendele ei meeldigi peen vask, nad vajaksid hõbedat ja — kulda koguni. Kõik nad on siit maalt, selle maa kasvatuse ja traditsioonidega. Ei saa olla minu — võõra — asi neid kiita või mõista hukka.

Armastan siiski kuli. Harimatu on ta. Lihtne südameilt. Peab end alatuks, sest keegi ei hinda teda. Ei tunne veel oma väärtust — see kuli. Kullatükk on ta. Ausaim ja kasulikem inimene sel maal. Hindamisväärsim olend teiste olendite keskel. Kaelani mürgises mudas — see on ta saatus. Aga ei ole ilmas igavene ükski olukord; ei saa olla igavene seegi saatus.

Mingi pruun roostetis sädeleb mülkaveel. Karp karbi kõrval — suured neljakandilised tiigid; nii venib see kummaline põld loojenevas päikeses. Raamiks talle palmide lāngunud tüvestik ja suured sulekujulised lehed otsekui tuuleveskite segiloobitud tiivad. Eemal mägede sikkasakk, punapäised tipud ja mõned narmendavad pilvekiud taevas. Sääraselt läheneb see päev mahakaaluvas rahus õhtule.

Viimaks, kui saabub pimedik, hakkavad mäeveerudelt paistma tulelõõmad. Seal kõrvetatakse vanu raiesmaid uute istandikkude jaoks. Ka hurtsikutes vilksatub tule-sid. Harvakult liigub maanteel mõni ruttav kogu. Õõ on soe nagu pott ja rohutirtsude helin — lausa kõrvulukustav. Majade taga rõhib pühvel muinasjutulise seana. Võib-olla näeb ta und. Siis läheneb pikkamisi must kogu. Nagu mägi veereb ta meie ette. See on elevant. Kolm meest kukil. Vist ei anta temalegi enne puhkust, kui matab pimedik maailma.

JÄRELSÕNA ESIMESELE OSALE.

Olen kirjutanud selle raamatu hotellides, raudteel, vaksalites. Olen näinud enda ümber imetlevaid nägusid, kui klõbises kirjutusmasin ja venisid read paberile. Olen koguni pahandanud teisi inimesi oma „tippimisega“.

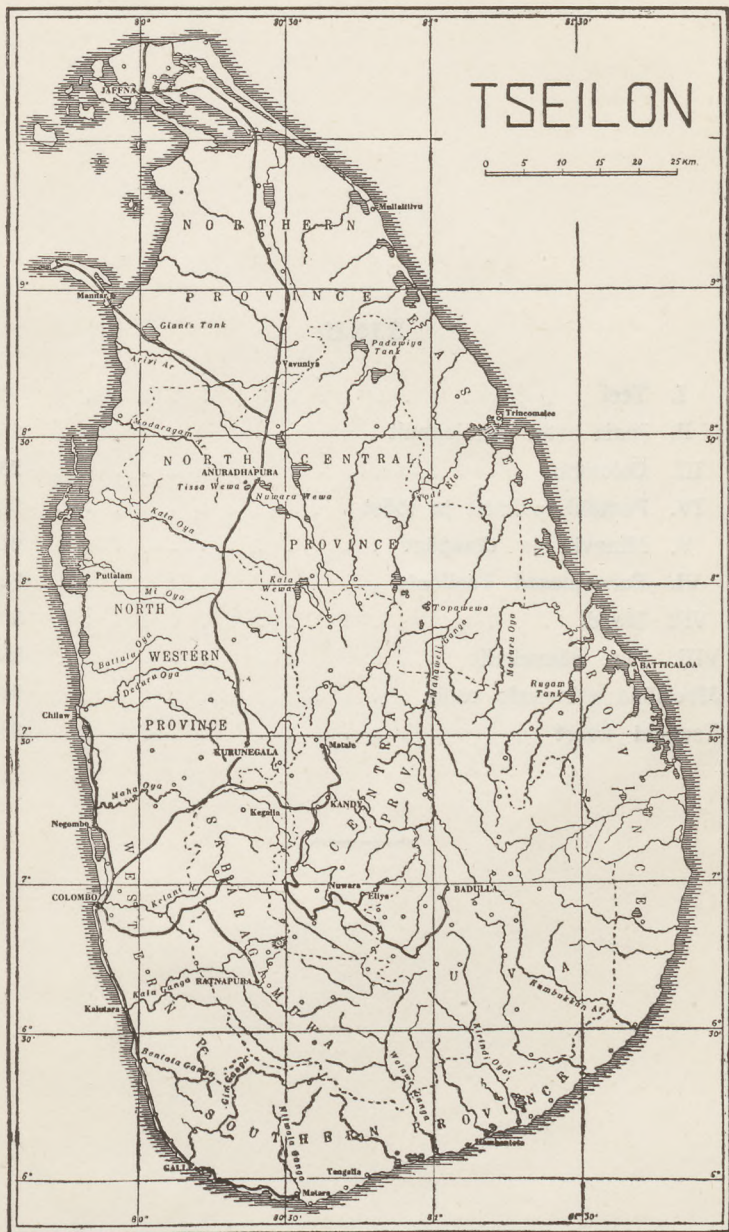
Kahtlemata avaldas see raamatu sisule tunduvat mõju. Autor ei taha end sellega vabandada, vaid konstateerib fakti. Kui mul võimalus oleks korrektuuri lugeda, siis saaks osa puudusi kõrvaldada. Aga raamat ilmub trükist enne minu tagasijõudmist. Nii jääb mulle ainult üks võimalus: parandada oma töö põhjalikult teise trüki jaoks. Arvan igatahes, et teine trükk kunagi ilmub.

Tseiloni reisukirjad täidavad ka teise raamatu. Viin lugejad saare sisemaale: riisipõldudele, tee- ja kummi-istandikkudesse, buddistide pühale mäele *Adam's Peak*-ile (käisin seal koos palverändajatega), Kandy'sse ja muistesse pealinna Anuradhapurasse.

India mandri kirjeldused algavad kolmanda osaga.

Madras, 7. apr. 1930. a.

K. A.

SISU:

I. Teel	5
II. India hetki linnulennult	13
III. Colombo	23
IV. Peatükk palmist ja tööst	52
V. Minevik ja tänapäev	61
VI. Eurooplased Tseilonis	72
VII. Maod	80
VIII. Pilte rännakuilt	88
Järelsõna esimesele osale	98
Tseiloni kaart	99

HIND 1 KR. 40 S.
